

Sünbül Sinan Efendi'nin *Risâle-i Tahkikiyye*'sine Bir Reddiye: *er-Rahs ve'l-Vaks*

A Criticism Of Sunbul Sinan Efendi's Work *Risâlah al-Tahqīqiyya: ar-Rahs va'l-Vaks*

Yunus Bozbuğa¹

Sorumlu yazar/Corresponding author:

Yunus Bozbuğa (Yüksek Lisans Mezun),
Yalova Üniversitesi, Temel İslam Bilimleri Anabilim
Dalı, İstanbul, Türkiye
E-posta: yunusbozbuga@gmail.com
ORCID: 0000-0003-2635-4803

Başvuru/Submitted: 09.01.2021

Revizyon Talebi/Revision Requested:
02.02.2021

Son Revizyon/Last Revision Received:
07.02.2021

Kabul/Accepted: 20.02.2021

Atıf/Citation: Bozbuğa, Yunus. Sünbül Sinan Efendi'nin *Risâle-i Tahkikiyye*'sine Bir Reddiye: *er-Rahs ve'l-Vaks*. *İslam Tetkikleri Dergisi-Journal of Islamic Review* 11/1, (Mart 2021): 167-208.
<https://doi.org/10.26650/iiuitd.2020.856972>

öz

3/9. asırdan günümüze kadar semâ, raks/devran ve cehrî zikir kavramları sufiler ve fakihler arasında önemli tartışma konularından biri olmuştur. Osmanlı Devleti, kurulduğu gün itibarıyla sūfilere devletin karar mekanizmalarında önemli görmüş, onlarla fikrî ve siyasî istişarelerde bulunmuştur. Halvetî sūfilere 9/15. yüzyıla kadar Osmanlı ulemâsı tarafından bahsi geçen konular hakkında telif edilen birçok eser ile karşı görüşler aktarılmıştır. 11/17. yüzyıl Kadızâdeliler dönemiyle birlikte bu karşı tutum şiddetlenerek birçok risâle kaleme alınmıştır. Telif edilen çalışmalar ile sūfilere yönelik bu tepkiler, sosyal ve siyasal müdahale boyutuna taşınarak halk, fakihler ve devlet eliyle bizzat gösterilmiştir. Bu bağlamda 9/15. yüzyıl, Osmanlı Devleti'nde semâ, raks/devran ve cehrî zikir tartışmalarının başladığı dönem olarak zikredilmektedir. Bu tartışmaların başlangıcını ve sunulan delilleri Halvetî şeyhi Sünbül Sinan Efendi'nin (ö. 936/1529) *Risâle-i tahkikiyye*'si çerçevesinde değerlendireceğiz. Sünbül Efendi, Bayezid II (ö. 918/1512), Selim I (ö. 926/1520) ve Süleyman I'ın (ö. 974/1566) Osmanlı Devleti'ne hükümler olduğu bir dönemde yaşamıştır. Efdalzâde (ö. 908/1503), Zenbilli Ali Efendi (ö. 932/1526) ve Kemalpaşazâde (ö. 940/1534) gibi meşhur şeyhülislam ile aynı dönemlerde yaşamış sūfî bir âlimdir. Aynı dönemde yaşayan bir diğer âlim ise Fatih Camii imam-hatîbi İbrahim el-Halebî (ö. 956/1549)'dir. 9/15. yüzyıl semâ, raks/devran ve cehrî zikir ilmî tartışmalarını gün yüzüne çıkarması bakımından Sünbül Sinan Efendi'nin eseri önem arz etmektedir. Kaynaklarda aynı dönemde yaşadıkları belirtilmemekle birlikte İbrahim el-Halebî'nin de bahsedilen konularla ilgili *er-Rahs ve'l-vaks* adlı bir eseri vardır. Bu çalışma, "*er-Rahs ve'l-vaks, Risâle-i tahkikiyye*"ye bir reddiyedir" hipotezi temel alınarak oluşturulmuştur. Hipotez doğrultusunda yapılan incelemeler neticesinde semâ, raks/devran ve cehrî zikir konularında Sünbül Efendi'nin zikrettiği delil sırasının takip edilmesi ve eserlerin kaleme alınış tarihleri dikkate alındığında *er-Rahs ve'l-vaks*'ın *Risâle-i tahkikiyye*'ye bir reddiye olarak yazıldığı düşünülmektedir. Ayrıca bu çalışmanın diğer bir önemi, tasavvuf ilminin kavram ve konularını, fıkıh ilminin yöntemleri ile değerlendirerek konuyu interdisipliner bir yaklaşımla ele almasıdır.

Anahtar Kelimeler: Fıkıh, Sünbül Sinan Efendi, *Risâle-i tahkikiyye*, İbrahim el-Halebî, *er-Rahs ve'l-vaks*

ABSTRACT

From the 3th/9th century until today, the concepts of samâ, raqs/davrân and jahri dhikr have been central concepts in the discussions among Sufis and jurists. The Ottoman State regarded the role of the Sufis in the state's decision-making mechanisms as important as of the day it was founded, and regularly conducted intellectual and political consultations with them. Until the 15th century, the Halvatî Sufis had a scientific approach to the issues mentioned by Ottoman scholars. In the 11th/17th century, during the Kadızâdeliler period, this opposing attitude went as far as physical intervention. The written studies suggest that these reactions against the Sufis were carried to the dimension of social and political intervention and were exhibited by the people, the jurists, and the state. The 15th century is generally considered the period when the discussions on samâ, raqs/davrân and jahri dhikr began in the Ottoman Empire. We will evaluate the beginning of these discussions and the evidence presented within the framework of the *Risâlah al-tahqîqiyya* of Halvatî sheikh Sunbul Sinan Efendi (d. 936/1529). Sunbul Efendi is a Sufi scholar who lived during the period when the Ottoman Empire was ruled by Bayezid II (d. 918/1512), Selim I (d. 926/1520), and Süleyman I (d. 974/1566), and scientific studies were led by famous sheikhs such as Efdalzâde (d. 908/1503), Zenbilli Ali Efendi (d. 932/1526), and Kemalpaşazâde (d. 940/1534). İbrahim al-Halabî, the imam of Fatih Mosque, was another scholar who lived at the time of Sunbul Efendi. The work of Sunbul Efendi is important for revealing the scientific discussions of samâ, raqs/davrân and jahri dhikr during the 9th/15th century. Sources state that both scholars lived during the same period. İbrahim al-Halabî has a work named *ar-Rahs va'l-vaks* on the mentioned concepts. This study was created on the basis of the hypothesis "*ar-Rahs va'l-vaks* is a rejection of *Risâlah al-tahqîqiyya*." As a result of the investigations made in line with the hypothesis, following the order of evidence mentioned by Sunbul Efendi on the subjects of samâ, raqs/davrân and jahri dhikr, and considering the dates of the works, it is believed that *ar-Rahs va'l-vaks* was written as a rejection of the *Risâle-i tahqîqiyya*. This study is also important because it examines the concepts and subjects of the science of sufism with the methods of fiqh, handling the subject with an interdisciplinary approach.

Keywords: Fiqh, Sunbul Sinan Efendi, *Risâlah al-Tahqîqiyya*, İbrahim al-Halabî, *ar-Rahs va'l-vaks*

EXTENDED ABSTRACT

The science of Sufism was systemized in the 2th/7th century, and since then has exchanged information with Islamic disciplines such as hadith, kalam and tafsir. They made great contributions to Islamic thought with their conceptual and methodological discussions between fiqh and Sufism. Rabita, hulul, Mahdiyyah, tobacco, coffee, samâ, raqs/davrân, and jahri dhikr are some of these discussions. It is accepted that the spiritual and formal manifestations of worship among fiqh scholars and Sufis began to be discussed in the 3th/9th century. The concepts of samâ, raqs/davrân, and jahri dhikr, which are the subjects of our article, are also evaluated in this context. During the discussion, both fiqh scholars and Sufis wrote many works to prove their views and to respond to counter-claims. It is inferred from these works that these concepts have different meanings for each side.

Although the date when the discussions on samâ, raqs/davrân and jahri dhikr began in the Ottoman Empire, which continue until today, cannot be determined precisely, the sources mention that they started in the period of Mehmet II. We can see that the discussions continued in the 10th/16th century together with Sunbul Sinan Efendi's *Risâlah al-tahqîqiyya*. Sunbul Efendi, the sheikh of Khalwatiyya, wrote in defense of Sufi disciplines against the fiqh scholars who gave fatwas against these three Sufi concepts of his time. Sunbul Efendi's real name is Yusuf b. Ali b. Kaya. It has been reported that he was born in 880/1462, 869/1464 or

880-885/1475-1480 in Merzifon, Merzifon Borlu, Hamid province Borlu or Uluborlu. While Sunbul Efendi was studying in madrasah, he was opposed to Sufism however, after meeting his sheikh Camâl al-Halveti, he turned toward Sufism and completed his seyr al-suluk. He went to Egypt when assigned with the duty of guidance in line with the request of his sheikh. After the death of his sheikh, he came to the Koca Mustafa Pasha Mosque in Istanbul to fulfill his will succeeding him and marrying his daughter Safiye Hatun. He fulfilled the duty of sheikh for 33 years. During this time, even Koca Mustafa Pasha Mosque began to be known as the Sunbul Efendi Mosque. He died in 936/1529 and was buried in the tomb in Sunbul Efendi Mosque. During his time as sheikh, he was interested in disproving the negative attitudes of fiqh scholars such as Sarıgörez Nureddin Efendi and Molla Arap on the samâ, raqs/davrân and jahri dhikr. *Risâlah al-tahqîqiyya* stated that it was written for this purpose.

Our study focused on Sunbul Efendi's work *Risâlah al-tahqîqiyya* and al-Halabî's *ar-Rahs va'l-vaks* on the subject of the 10th/16th century with a particular emphasis on the discussions of samâ, raqs/davrân and jahri dhikr. These concepts were developed by the Sufis for the purpose of spiritual worship and were the subject of discussions. In the legends of Sunbul Efendi, there is no information about any mutual discussions. However, it is known that both of them lived during the same time period. al-Halabî's real name is Ibrahim b. Muhammed b. Ibrahim el-Halabî. Although his life and date of birth are not mentioned in detail in the sources, it is estimated that he was born in Aleppo between 860-866/1455-1461. After studying in Aleppo, he came to Istanbul with the conquest of Egypt by Selim I. He served as an imam of the Fatih Mosque. At the same time, he started to work as a mudarris in Daru'l-Kurra, which was built by Molla Sadi Celebi. al-Halabî, who wrote many works in the field of fiqh, and wrote his work *ar-Rahs va'l-vaks* on the subjects of samâ, raqs/davrân and jahri shikr, which were made by Sufis. No detailed information about his life and family was found. al-Halabî died in 956/1549, and his grave is in Edirnekapı Cemetery.

In both written works, the samâ, raqs/davrân and jahri dhikr made by the Sufis were discussed in terms of fiqh. While Sunbul Efendi stated that these rituals of the Sufis were not forbidden as claimed, but rather were permissible, al-Halabî tried to show that they were haram. In the mukaddima of Sunbul Efendi's work, there was a record that the discussions on samâ, raqs/davrân and jahri dhikr began in the period of Selim I. This record, which has been considered historically, sheds light on the initial period of the reactions between Sufis and fiqh scholars, which goes back to the intervention of the Sufis in social, political and cultural terms, which are also known as the events of the 11th/17th century Kadızâdeliler. In this sense, our work aims to address issues with an interdisciplinary approach. The main claim of our study is to put forward the thesis that "Ibrahim al-Halabî wrote the *ar-Rahs va'l-vaks* as a refutation to Sunbul Efendi's work *Risâlah al-tahqîqiyya*." It has been observed in some studies that the opposite claim to our hypothesis has been put forth. Our argument, however, is based on the following research and results. Kâtip Celebi stated in his work *Keşfü 'z-zünûn* that al-Halabî wrote his work as a refutation. Chronologically, Sunbul Efendi's author copy

of *Risâlah al-tahqīqiyya* was not available. Sunbul Efendi started with the words of prayer to Suleiman I in the preface of his work. The reign of Suleiman I begins in the year 926/1520. The information that Ibrahim el-Halabî wrote the author's copy in 934/1527 is included in the treatise itself. Historically, it is estimated that Sunbul Efendi wrote his work earlier than that of Ibrahim al-Halabî. The systematic listing of the topics in Sunbul Efendi's work also strengthens our estimation. Because when the work of el-Halabî is examined, the evidence is cited by Sunbul Efendi as a rejection of the arguments and issues used in his work. As a result of these determinations, our view that Ibrahim el-Halabî wrote his work *ar-Rahs va 'l-vaks* as a refutation to Sunbul Efendi's work *Risâlah al-tahqīqiyya* is strengthened.

Giriş

Tasavvuf ilmi, Hicri 2/7. yüzyılda kurumsallaştığı günden bugüne hadis, kelim, tefsir vb. ilmi disiplinlerle bilgi alışverişinde bulunan ilimlerden birisi olmuştur. Fıkıh ilmi de bu ilimlerden biridir. Tasavvuf ve fıkıh ilminin problemleri ve metotlarındaki birbirine geçişkenlikler ve aralarındaki gerginlikleriyle İslam düşüncesine büyük katkılar sağlamışlardır. Fıkıh ve tasavvuf ilminin zâhir-bâtın tartışmalarından tefsir, hadis, kelim, mezhepler tarihi gibi disiplinler, içerik ve yöntem bakımından etkilenmiştir.¹ Fıkıh ve tasavvuf disiplinleri içerisinde de birçok tartışma görülmektedir. Râbîta, hulûl, vâsîta, hatmü'n-nübüvve, Hızır, Mehdilik, tütün ve kahve gibi içeni etkileyen maddelerin kullanımı bu konulardan sadece bir kaçıdır.²

3/9. yüzyılda ibadetlerin ruhanî ve biçimsel tezahürleri hakkında fıkıhçılar ile sûfîlerin tartışmaya başladığı bilinmektedir. Makalemize konu olan semâ, raks/devran ve cehrî zikir kavramları da bu konulardan bir kaçını oluşturmaktadır. Bu kavramlar ve diğer konular üzerinde hem fıkıhçıların hem de sûfîlerin teliflerinin çokluğu, aralarında geçen tartışmanın boyutunu da göstermektedir.³ Makalemiz bağlamında geçen semâ ve raks/devran kelimeleri şu anlamlara gelmektedir: *Semâ* kelimesi Arapça *سمع* /*se-me-*'a kökünden türemiştir. “İşitmek ve dinlemek” anlamına gelir. İsim olarak “şarkı, güzel ses, nağme, raks, vecd, çalgılı ve şarkılı ziyafet” demektir.⁴ Terim olarak ise “sûfnin kendisine gelen Hakk'ı (vâridi) işitmesi ve işittiğini kalbe aktarması, sûfîlerin tertip ettiği musiki ve zikir meclisleri, tasavvuf ehlinin cezbe halinde ayakta zikretmeleri” anlamları vardır.⁵ *Raks* kelimesi Arapça *رقص* /*ra-ke-sa* kökünden türemiş ve isim olarak “oyunmak, (müzik eşliğinde) dans etmek, devenin hareket etmesi, şarabın kaynaması” anlamlarını ifade etmektedir.⁶ Terim olarak ise “musiki nağmelerinin saikiyle meydana gelen vecd halinin insanın organlarına yayılması” manasında kullanılmıştır.⁷ Aynı şekilde *devran* da Arapça *دور* /*de-ve-ra* lafzının kökünden türemiştir. “Bir şeyin etrafında dönmek, dolaşmak”

1 Ferhat Koca, “Osmanlı Dönemi Fıkıh-Tasavvuf İlişkisi: Fakırlar ile Sofular Mücadelesinin Tarihi Serüveni”, *Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi* I (2002), 73.

2 Bu konuda diğer alanlarla ilgili eserler için bk. Koca, “Osmanlı Dönemi Fıkıh-Tasavvuf”, 83-87.

3 Reşat Öngören, “Osmanlılar Döneminde Semâ ve Devran Tartışmaları”, *Tasavvuf İlim ve Akademik Araştırma Dergisi* 25/1 (2010), 123.

4 Muhammed b. Mukerrem b. Manzûr, *Lisânu'l-arab* (Beyrut: Dâru's-Sâdir, ts.) 8/162-65; Ebu'l-Kâsım el-Hüseyn b. Muhammed el-Ma'rûf bi-Râğib el-İsfehânî, *el-Müfredât fi'garibi'l-kurân* (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1431/2010), 248-249; Ebu'l-Hüseyn Ahmed d. Fâris b. Zekerriyya, *Mekâyîsu'l-luga*, thk. Enes Muhammed eş-Şâmî (Kahire: Dâru'l-Hadis, 1429/2008), 417.

5 Ebu'l-Kâsım el-Kuşeyrî, *er-Risâletü'l-Kuşeyrî*, thk. Enes Muhammed Adnan eş-Şerâfâvî (Cidde: Dâru'l-Minhâc, 1981), 236; Şehâbeddin es-Sühreverdî, *Avârifü'l-maârif*, thk. Edîb el-Kemedânî - Muhammed Mahmud el-Mustafa (Mekke: el-Mektebetü'l-Mekkiyye, 2001) 2/5-10; Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Marifet Yayınları, 1991), 138-139; Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü* (Ankara: Rehber Yayınları, 1997), 220, 629-630; Semih Ceyhan, “Semâ” *Türkiye Diyanet İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2009), 36/455; Öngören, “Osmanlılar Döneminde Semâ”, 124.

6 İbn-i Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 7/42-43; Fâris b. Zekerriyya, *Mekâyîsu'l-luga*, 348; Nebi Bozkurt, “Oyun”, *Türkiye Diyanet İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2007), 34/15.

7 Abdürrezzak el-Kâşânî, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, çev. Ekrem Demirli (İstanbul: İz Yayınları, 2004), 304; Ceyhan, “Semâ”, 36/456; Zafer Erginli (ed.), *Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Kalem Yayınları, 2006), 891-894.

anlamına gelmektedir.⁸ Terim anlamı ise “cehrî zikir yaparken dönmek ve hareket etmek, sûfinin gayri ihtiyarî olarak yerinden fırlayıp dönmesi ve âyin esnasında dervişlerin ayakta dönme, baş ve bel bölgelerini hareket ettirme ve cezbeye gelerek toplu haldeki zikirleri” olarak ifade edilmiştir.⁹ İlk sûfiler tarafından ihtiyarî (iradeli) yapılan devrana cevaz verilmemiş, daha sonraki dönemlerde tarikat mensupları usûlüne uygun ve içten gelerek yapılması şartıyla devrana cevaz vermişlerdir.¹⁰ Aynı şekilde kaynaklarda bu kelimelerin semâ-devran yerine raks-devranın kullanılması gibi birbirlerinin yerine kullanıldığı da zikredilmiştir.¹¹ Biz de bu birlikte kullanım sebebiyle çalışmamızda raks ve devranı birlikte değerlendireceğiz.

Bir takım sûfilerin semâ, raks/devran ve cehrî zikre yükledikleri anlam, fakihler hatta ilk dönem sûfiler tarafından dahi eleştirilmiştir. Ebû Nasr es-Serrâc'ın (ö. 378/988) *el-Lüma* 'sında, Kelâbâzî'nin (ö. 380/990) *et-Ta'arruf* 'unda, Kuşeyrî'nin (ö. 465/1072) *er-Risâle* 'sinde, Hücvirî'nin (ö. 465/1072 [?]) *Keşfu'l-mahcûb* 'unda ve Sühreverdî'nin (ö. 632/1234) *Avârifü'l-maârif* 'inde tasavvufun üzerinde durduğu temel ilkeleri hakkında bilgiler verilerek, disiplinlerden neşet eden sapkın görüşlere eleştiriler getirilmiştir. İlk dönem sûfi âlimler, bu eleştirilere ek olarak sûfilerin vecd haliyle semâ meclislerinde girmiş oldukları ruhânî hali gösteriş veya dünyalık menfaat kazanmak için yaptıklarını iddia ederek davranışlarıyla tasavvufun ilkelerine muhalif hareket ettiklerini eserlerinde nakletmişlerdir.¹²

3/9. yüzyıldan günümüze kadar fıkıh ve tasavvuf arasındaki tartışmalar devam etmiştir. Tasavvuf ve fıkıh arasındaki tartışmalar, makale konumuzun kapsadığı 9/15. yüzyıl Osmanlı Devleti fıkıhçıları ve sûfileri arasında da varlığını göstermiştir. Osmanlı Devleti tarihi incelendiğinde tasavvufî düşünce yapısı; devlet erkânı, ulemâ ve halk arasında kabul görmüştür.¹³ Bu durum, Osmanlı Devleti'nin kuruluş döneminde sûfilerin etkin rol almalarıyla da kendini göstermiştir.¹⁴ Devlet ile sûfilîğin arasındaki maddî ve manevî yönden bu destek, Mevleviyye, Nurbahşiyye, Kadiriyye, Bayramiyye, Bektaşîyye ve Nakşibendiyye gibi tarikatların Anadolu

8 İbn-i Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 4/295; Fâris b. Zekerriyya, *Mekâyisu'l-Luga*, 304.

9 Uludağ, “Devran”, *Türkiye Diyanet İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1994), 9/248; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, 222.

10 Uludağ, “Devran”, 9/248.

11 Öngören, “Osmanlılar Döneminde Semâ”, 124.

12 Ebû Nasr et-Tûsî es-Serrâc, *el-Luma' fi't-tasavvuf*, thk. Reynold Alleyne Nicholson (Leiden: E. J. Brill, 1996), 342-345; Ebû Bekr el-Kelâbâzî, *et-Ta'arruf li-mezhebi ehli't-tasavvuf*, thk. Abdülhalim Mahmud - Taha Abdülbâki Surûr (Kahire: Neşrî't-Türâsî's-Sûfi, 1960), 280-285; el-Kuşeyrî, *er-Risâletü'l-Kuşeyrî*, 254-326; Ebû Tâlip el-Mekki, *Kütü'l-kulûb fi muâmeleti'l-mahbûb*, thk. Abdülmün'im el-Hıfnî (Kahire: Dâru'r-Reşâd, 1991) 2/64-65; Ebu'l-Hasen el-Hücvirî, *Keşfu'l-mahcûb* thk. İsmâd Abdülhâdi Kindil (Beyrut: Dâru'n-Nehdati'l-Arabiyye, 1980), 1/560-565; Sühreverdî, *Avârifü'l-maârif*, 2/20-25.

13 Detay için bk. Şemseddin Ahmed Kemalpaşazâde (İbn Kemal), *Tevârih-i Âl-i Osman*, II. Defter, haz. Şerafettin Turan (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1983), 89-90; Yusuf Halaçoğlu, *XVI-XVII Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı* (Ankara: b.y., 1991), 127-128; Mehmet Necmeddin Bardakçı, “Osmanlı Devletinin Kuruluş Sürecinde Tasavvuf ve Tarikatlar”, *Araştırmalar İnsan Bilimleri Araştırmaları* 1/2 (1999), 7-8; Ahmet İnanır, “Osmanlı'da Semâ, Raks ve Devran Tartışmaları Bağlamında Şeyhülislam Zenbilli Ali Cemâli Efendi'ye İsnat Edilen '*Risâle fi Hakkı'd-Devran ve'r-Raks* 'ın Aidiyet Sorunu”, *Usûl-İslam Araştırmaları* 14 (Temmuz-Aralık 2010), 156.

14 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1988), 3/348-49.

topraklarında yayılmalarını desteklemiştir.¹⁵ Ancak devletin kuruluş döneminde ilişkileri olumsuz etkileyen Simavna Kadısoğlu Şeyh Bedreddin (ö. 823/1420) olayı,¹⁶ Orhan Gazi'nin tasavvuf ehlinden Abdal, Torlak ve Babâilere tahkikatı, görüşlerinde aykırılık taşıyanları devletin topraklarından sürmesi verilen desteğin azaldığını gösteren olaylardan bir kısmıdır.¹⁷ Tarikatlara karşı olumsuz davranışlarının bu dönemde bir diğer nedeni de devlete karşı gösterilen isyanlardır.¹⁸

Osmanlı Devleti'nde semâ, raks/devran ve cehrî zikir tartışmalarının tarihi tam olarak bilinmemekle birlikte¹⁹ ilk olarak İbn Battuta'nın (ö. 770/1368) *Seyahatnâme*'sinde zikredildiği²⁰ veya Mehmet II (ö. 886/1481) devrinde yaşandığı ileri sürülmüştür. Tartışmanın Mehmed II'nin şeyhülislamı Molla Gürânî'nin (ö. 893/1488), Zeyniye tarikatı şeyhi Muslihiddin Mustafa'nın (Vefâ, ö. 896/1491) devran ile zikir icra ettirmesine tepki göstermesiyle ortaya çıktığı zikredilmiştir.²¹ Bu dönemde vuku' bulan tartışmalara Fatih'in hocası Akşemseddin'in (ö. 863/1459) *Risâle-i zikrullah* adlı cehrî zikre cevaz veren eseriyle katıldığı da görülmektedir.²² Tartışmaların sürdüğü diğer bir dönem ise Osmanlı Devleti'nin yükseliş dönemidir.²³ 10/16. yüzyılda tekrar gündeme gelen semâ, raks/devran ve cehrî zikir kavramları Osmanlı âlimleri tarafından tartışmaya başlanmıştır. Bu tartışmaları başlatan gelişme, Selim I'ın (ö. 926/1520) İslâm medeniyetinin geliştiği toprakları fethetmesiyle buralardaki âlimleri İstanbul'a getirmesi akabinde vuku' bulduğu Özen tarafından şu şekilde ifade edilmektedir:

“Yavuz'un Mısır seferi sonrası İstanbul'a gelen, daha doğrusu bizzat Yavuz tarafından getirtilen Arap (Hanefî) ulemâ kendi bölgelerindeki fikhî tartışmaları İstanbul gündemine taşımışlardı. Bu ulemânın bizce en kayda değer ismi olan İbrahim el-Halebî, *Mülteka'l-Ebhur* eseriyle Osmanlı fıkıh geleneğine damgasını vurmuştur. Osmanlı coğrafyasında, onun tartışmaya açtığını düşündüğüm İbnü'l-Arabî'nin tekkir edilip edilemeyeceği veya raks ve devranın caiz olup olmadığı gibi meseleler fıkıh gündemini uzunca bir süre meşgul etmiştir.

-
- 15 Öngören, *Osmanlılarda Tasavvuf Anadolu'da Sûfiler, Devlet, Ulemâ (XVI. yy)* (İstanbul: İz Yayınları, 2000), 245-264.
- 16 Bu görüşler hakkında detaylı bilgi almak isteyenler ayrıca şu eserlere bakabilirler: Fahrettin Öztoprak, *Şeyh Bedreddin ve Onun Hakkında Yazılanlar: İlk Kaynaklara Göre 1412-1481* (İstanbul: Kamer Yayınları, 1994); Bilal Dindar, “Bedreddin Simâvî”, *Türkiye Diyanet İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1992), 5/331-334; Koca, “Osmanlı Dönemi Fıkıh-Tasavvuf”, 94-95.
- 17 Detay için bk. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, 1/531; Koca, “Osmanlı Dönemi Fıkıh-Tasavvuf”, 93.
- 18 Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, 2/229-451; Koca, “Osmanlı Dönemi Fıkıh-Tasavvuf”, 95.
- 19 Süleyman Pak, “Osmanlı Döneminde Semâ, Raks ve Devranın Meşruiyeti İle İlgili Lehte ve Aleyhte Delil Olarak Gösterilen Ayetlere Yapılan Yorumlar”, *İslam Medeniyet Tarihi Araştırmaları I Kültür, Müessesese, Eğitim*, Ed. Muhammet Okudan (Ankara: İlahiyât Yayınları, 2020), 16.
- 20 Ebu Abdullah Şemseddin Muhammed b. Abdillâh İbn Battuta, *İbn Battuta Seyahatnâmesi*, trc. A. Sait Aykut (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2004), 1/15.
- 21 Öngören, “Muslihiddin Mustafa”, *Türkiye Diyanet İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2006), 31/270; a.mlf., *Tarihte Bir Aydın Tarikatı Zeyniler* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2003), 84.
- 22 Şemseddin Muhammed b. Hamza, *Risâle-i zikrullah* (Süleymaniye Ktp., Pertev Paşa, 260), 43b-48a; Adem Çatak – Ahmet Vural, “Akşemseddin'in Risâle-i Zikrullah Adlı Eserinin Tercümesi ve Tahlili” *Akademik İslam Araştırmaları Dergisi* 7 (Aralık 2019), 13-48.
- 23 Koca, “Osmanlı Dönemi Fıkıh-Tasavvuf”, 82.

Aleaddin Arabi ve Zenbilli Ali Efendi raksa caiz derken, İbn Kemal'in şeyhülislâmlığının ikinci yılı olan 934 tarihinde, İbrahim Halebî bir eser yazarak²⁴ rakı haram ilan etmiştir.²⁵

10/16. yüzyılda tartışmaların başlamasıyla Sünbül Efendi (ö. 936/1529), Selim I ve Süleyman I dönemlerinde konunun fakihler tarafından iddia edildiği gibi olmadığını açıklamak için *Risâle-i tahkikiyye*'sini kaleme almıştır. *Molla Arap* lakabıyla bilinen Muhammed b. Ömer (ö. 938/1531), Sarıgörez Nüreddin Efendi (ö. 928/1522) ve sonradan görüşü değişen Kemalpaşazâde'nin (ö. 940/1534) tartışmanın odağında olduğu eserin yazılış menkıbelerinde zikredilmiştir.²⁶ Ayrıca İbrahim el-Halebî ise (ö. 956/1549) *er-Rahs ve'l-vaks li-müstehilli'r-raks* adlı eserini konunun sûfiler tarafından verilen hüküm gibi olmadığını ortaya koymak için kaleme almıştır.²⁷

Dönemi ve kişiyi esas alarak hazırladığımız bu çalışmamızın içeriğini, Osmanlı Devleti'nin yükseliş döneminde İslam dünyasında da güncelliğini koruyan bu meseleleri konu alan *Risâle-i tahkikiyye* adlı eser ile aynı dönemde yazılmış ancak kaynaklarda zikredilmeyen *er-Rahs ve'l-vaks li-müstehilli'r-raks* adlı eser oluşturmaktadır. Eserlerde zikredilen kavramsal tartışmaların uzun soluklu ve içerik bakımından zengin olması, bu alanda yapılan ve yapılacak olan çalışmaları önemli kılmaktadır. Çalışmamızın temelinde Sünbül Efendi'nin *Risâle-i tahkikiyye*'si ile İbrahim el-Halebî'nin *er-Rahs ve'l-vaks li-müstehilli'r-raks*'ı bağlamında Osmanlı âlimleri tarafından konunun nasıl anlaşıldığı gösterilmeye çalışılacaktır. Bununla birlikte iki çalışma zikrettiği deliller bakımından kıyaslanarak dönemin tartışmalarına katkı sağlamak amaçlanmıştır. Sünbül Efendi, *Risâle-i tahkikiyye*'sinde Osmanlı Devleti'nde semâ, raks/devran ve cehrî zikir tartışmalarının ilk defa Selim I'ın saltanat döneminde (918/1512-926/1520) ortaya çıktığını nakletmiştir.²⁸ 9/15. yüzyılda tartışmaların başlangıç noktası için Sünbül Efendi'nin yaptığı bu yorum, tasavvufa karşı sosyal ve siyasal müdahaleye kadar giden 11/17. yüzyıl Kadızâdeliler vakasının tarihsel perspektifine ışık tuttuğu görülmektedir.

Sünbül Efendi, *Risâle-i tahkikiyye*'sini İstanbul'da Cemâliyye kolunun Halveti tekkesinin şeyhiyken semâ, raks/devran ve cehrî zikre fetvâ verenlere karşı eserini yazmıştır. İbrahim el-Halebî ise *er-Rahs ve'l-vaks*'ını sûfilerin semâ, raks/devran ve cehrî zikirlerinin şer'an caiz olmadığını ispatlamaya yönelik olarak kaleme almıştır. Makalemiz, kaynaklarda veyahut menkıbelerde isimleri birlikte zikredilmeyen Sünbül Efendi ve İbrahim el-Halebî'nin 10/16. yüzyıl tartışma konularından semâ, raks/devran ve cehrî zikir kavramları hakkındaki görüşlerini yansıtmayı hedeflemektedir. Bundan dolayı "İbrahim el-Halebî'nin *er-Rahs ve'l-vaks*'ını Sünbül

24 Bu zikredilen eser İbrahim el-Halebî'nin *Risâletü'r-rahıs ve'l-vaks li-müstehilli'r-raks* (Süleymaniye Ktp., M. Hafid Efendi, 453) adlı eseridir.

25 Şükrü Özen, "16. Yüzyıl Osmanlı Hukukunun Kaynakları", *Sahn-ı Semandan Dârülfünûn'a Osmanlı'da İlim ve Fikir Dünyası (Âlimler, Müesseseler ve Fikrî Eserler) - XVI. Yüzyıl* (İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları, 2017), 23-24.

26 Beşir Efendi, *Semâ ve Devran Risâlesi* (İstanbul: Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, 1352), 46a; Öngören, "Osmanlılar Döneminde Semâ", 128.

27 İbrahim el-Halebî, *er-Rahıs ve'l-vaks li-müstehilli'r-raks* (İstanbul: Süleymaniye Ktp., M. Hafid Efendi, 453), 79a-85a; Öngören, *Osmanlılar'da Tasavvuf*, 378.

28 Sünbül Sinan Efendi, *Risâle-i tahkikiyye* (İstanbul: Süleymaniye Ktp., Bağdatlı Vehbi, 2073), 2a-2b.

Efendi'nin *Risâle-i tahkikiyye*'sine bir reddiye olarak kaleme almıştır” hipotezi esas alınarak hareket edilerek çalışmamız hazırlanmıştır. Kalaycı tarafından ise bu hipotez başka bir deyiş ile “Sünbül Efendi'nin *Risâle-i tahkikiyye*'sini İbrahim el-Halebi'nin *er-Rahs ve 'l-vaks*'ına reddiye olarak kaleme aldığı” ifade edilmiştir. Kendisi bu görüşlerini şu şekilde ifade etmektedir:

“Sünbül Sinân, daha önceki ulema kimliğinin de verdiği özgüvenle, özellikle de cehti zikir, raks ve deveran konusunda İbrâhim el-Halebi'nin başını çektiği ulema cephesinin eleştirilerine *er-Risâletü 'l-Tahkikiyye* adlı risalesi ile cevap vermeye çalışır. Onun, Zenbilli 'Alî Efendi (ö. 932/1526) gibi dönemin bazı isimleri tarafından da tasdik edilen bu risalesi, bir yüzyıl sonra yaşanan Kadızâdeliler-Halvetiler mücadelesinde Halvetilerin kendi görüşlerini temellendirmede kullandıkları en önemli kaynağa dönüşür. Zikir ve deverana yönelik eleştiriler, ağırlıklı olarak bu risaleden hareketle yanıtlanmaya; Kadızâdelilere yönelik eleştiriler de yine bu risaleden hareketle içeriklendirilmeye çalışılır.”²⁹

Kalaycı ayrıca İbrahim el-Halebi'yi “Şeyh 'Arab İmâm” olarak şu şekilde tanıtmaktadır: “Kanûnî Sultan Süleyman döneminde sufilerin uygulamalarına yönelik tepkiler iyice belirginleşir. Bu konuda da karşıt cephenin en önemli ismi Şeyh 'Arab İmâm olarak bilinen Burhânuddîn İbrâhîm b. Muhammed el-Halebi'dir (ö. 956/1549).”³⁰ Kalaycı çalışmasında Sünbül Efendi ve el-Halebi'nin eserlerini inceledikten sonra Sünbül Efendi'nin muhatabanın el-Halebi olduğu kanaatine varmaktadır. Bu kanaatini Kâtip Çelebi'nin *Keşfü 'z-zünûn* adlı eserinden de yararlanarak şu şekilde ifade etmektedir:

“Kâtip Çelebi, Halebi'nin konuyla ilgili risalesinin Sünbül Sinân'ın risalesine bir reddiye olarak 934/1527 yılında kaleme aldığını dile getirmektedir. Ne var ki metinlere yansıyan muhataplık ilişkisi dikkate alındığında önce Halebi'nin risalesini kaleme aldığı ve Sünbül Sinân'ın risalesini buna cevap ve reddiye olarak kurguladığı anlaşılabilir.”³¹

Sünbül Efendi ve el-Halebi tarafından kaleme alınan çalışmalarda kullanılan deliller ileride zikredilecektir. Kalaycı tarafından iddia edilen hipotezle ilgili olarak ise tarafımızdan geliştirilen hipotez neticesinde şu sonuçlara varılmıştır:

- a. Sünbül Efendi'nin eserini yazmasına sebep olan kişilerin Sarıgörez Nureddin Efendi ile Molla Arap olduğu menkıbelerde zikredilmektedir.³² Molla Arap adlı kişi Kalaycı tarafından “Şeyh 'Arab İmâm” lakabıyla İbrahim el-Halebi olarak zikredilmiştir. Ancak yapılan araştırmalar neticesinde Molla Arap'ın İbrahim el-Halebi olmama ihtimali yüksektir.³³
- b. Kâtip Çelebi'nin *Keşfü 'z-zünûn* adlı eserinde ilgili açıklama incelendiğinde İbrahim el-Halebi'nin *er-Rahs ve 'l-vaks*'ını Sünbül Efendi'nin *Risâle-i tahkikiyye*'sine reddiye

29 Mehmet Kalaycı, “Kadızâdeliler-Halvetiler Geriliminin Odağında Bir İsim: Sünbül Sinan el-Amâsi ve *er-Risâletü 'l-Tahkikiyye* Adlı Eseri”, *Uluslararası Amasya Âlimleri Sempozyumu I* (21-23 Nisan 2017), 602-603.

30 Kalaycı, “Kadızâdeliler-Halvetiler”, 603.

31 Kalaycı, “Kadızâdeliler-Halvetiler”, 606.

32 Detay için “Sünbül Sinan Efendi'nin Hayatı” başlığını inceleyiniz.

33 Detay için bk. Tahsin Özcan, “Molla Arap” *Türkiye Diyanet İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2005), 30/240-41.

olarak kaleme aldığını zikretmiştir.³⁴ Kâtip Çelebî, Cemâleddin İshâk el-Karâmânî'nin *Risâletü fi devrâni's-süfîyyeti ve raksihim* adlı eserinin altında ise bu eserin yukarıda zikredilen Molla Arab yani Vaiz Arab'a reddiye/cevap olarak kaleme alındığı nakletmiştir. Bu açıklamanın altında ek olarak Sünbül Efendi ve İbn Kemal'in eserlerinin kaleme alınma sebeplerini nakletmiştir.³⁵

- c. Sünbül Efendi'nin *Risâle-i tahkikiyye* adlı eserinin tespit edilebilen 24 nüshası incelendiğinde kendisinin müellif nüshasına ulaşılammıştır. Nüshaların bilgi fişlemesi yapılırken bir kısım nüshaların eksik, bir kısım nüshaların içerisine aslı metinden olmayan kısımların eklendiği, bir kısım nüshaların ise kütüphane kayıtlarında Ali Cemâli adlı müellifin eseriyle karıştırıldığı görülmüştür. Sünbül Efendi, Süleyman I döneminde (926/1520) eserini kaleme aldığını çalışmasının mukaddimesinde söylemektedir. İbrahim el-Halebî ise eserini 934/1527 yılında kaleme aldığı müellif nüshasında görülmektedir.³⁶ Kronolojik açıdan Sünbül Efendi'nin eserini tarihsel açıdan daha erken yazdığı öngörülmektedir. Bu konunun detaylarına ileride yer verilecektir.
- d. Sünbül Efendi ile İbrahim el-Halebî'nin eserleri kıyaslandığında ise konu ve delil bağlamında *Risâle-i tahkikiyye*'nin zikrettiği delillerin takip sırasına *er-Rahs ve'l-vaks*'da uyulduğu ve bu bağlamda fikhî eserler bağlamında cevaplar getirildiği görülmektedir. Bu konunun detayına "*er-Rahs ve'l-vaks*'da *Risâle-i tahkikiyye*'ye Getirilen Eleştiriler" başlığında detaylı olarak yer verilecektir.

Çalışmamızın hipotezi bağlamında öncelikle Sünbül Efendi ve İbrahim el-Halebî'nin hayatları ve ilmi kişilikleri zikredilecektir. Akabinde ise 10/16. yüzyılda yaşamış Osmanlı âliminin ve süffisinin fikhî olarak semâ, raks/devran ve cehri zikir kavramlarını nasıl anladıkları ve delillerini nasıl temellendirdikleri hipotez çerçevesinde incelenecek ve açıklanacaktır. Bu kapsamda Sünbül Efendi'nin kullandığı delillere karşı İbrahim el-Halebî'nin reddiyesinde sunduğu açıklamalar tahlil edilecek ve hipotez doğrulanmaya çalışılacaktır. Çalışmamıza konu olan müelliflerin hayatları ise şöyledir:

34 Kâtip Çelebî, *Keşfü'z-zünûn 'an esâmi'l-kütübi'l-fünûn* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, ts.), 934.

35 Kâtip Çelebî, *Keşfü'z-zünûn*, 864-865.

36 Sünbül Efendi'nin *Risâle-i tahkikiyye*'sinin nüshaları hakkında daha detaylı bilgi için bk. Yunus Bozbuğa, *Bir Fetvâ Tercih ve Tahrir Örneği Olarak Sünbül Sinan Efendi'nin Risâle-i Tahkikiyye'si* (Yalova: Yalova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 42-54. Üçüncü başlıkta detaylı zikredilecektir.

1. Sünbül Sinan Efendi'nin Hayatı³⁷

Yusuf b. Ali b. Kaya Bey asıl adıdır.³⁸ “Zeynü’ d-dîn” lakabıyla anılmış, Şeyhi Cemâl-i Halvetî (ö. 899/1494) tarafından “Sünbül” adının verilmesiyle “Sünbül Sinan” ismiyle şöhret bulmuştur. Sinan isminin nereden geldiği kaynaklarda zikredilmemektedir.³⁹ Sünbül Efendi kaynaklarda “Yusuf Sinâneddîn”,⁴⁰ “Şeyh Sinâneddîn”,⁴¹ “Sinâneddîn”⁴² adlarıyla da zikrolunmuştur. Dedesinin ve babasının adı dışında ailesi hakkında bir bilgiye rastlanmamıştır.⁴³ Doğum tarihi hakkında Hüseyin Vassâf (ö. 1347/1929) kaynaklarda 866/1462 tarihi belirtilmekle birlikte 869/1464 tarihinde doğmasının daha muhtemel olduğunu,⁴⁴ Tahsin Yazıcı (ö. 1423/2002) ise “...Çelebi Halife ile yeni tanıştığı sırada yüzünde yeni tüy bittiği...” ifadesini⁴⁵ delil göstererek 880-885/1475-1480⁴⁶ tarihinde doğmuş olduğu ihtimali üzerinde durmaktadır. Doğum yeri ise benzer bir ihtilâfla kaynaklarda Merzifon,⁴⁷ Merzifon civarındaki Borlu,⁴⁸ Hamid ilinin Borlu veya Uluborlu kazası olduğu ve ilk tahsilini burada yaptığı zikredilmiştir.⁴⁹ Sünbül Efendi, Mehmet II (ö. 885/1481) ve Bayezid II (ö. 917/1512) dönemi ünlü âlimi ve Osmanlı Devleti 8.

- 37 Bu başlık altındaki bilgiler 23.07.2019 tarihinde tarafımızca sunulan “Bir Fetvâ Tercih ve Tahrîc Örneği Olarak Sünbül Sinan Efendi'nin Risâle-i tahkikiyye'si” adlı yüksek lisans tezinin Sünbül Efendi'nin hayatıyla ilgili bölümü esas alınarak oluşturulmuştur. Bk. Bozbuğa, *Sünbül Sinan Efendi'nin Risâle-i Tahkikiyye'si*, 10-41.
- 38 Sünbül Efendi, *Risâle-i tahkikiyye*, 21b-22a; Osmânzâde Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i evliyâ-yı ebrâr* (İstanbul: Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar, 2306), 3/244; Mahmud Cemâleddin el-Hulvî, *Lemezât-ı Hulviyye* (İstanbul: Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmud Efendi, 04536), 144b; Muhammed Kemaleddin b. Abdurrahman Harîrîzâde, *Tibyânı vesâilî'l-hakâik fi beyânî selâseti'l-târâ'ik* (İstanbul: Süleymaniye Ktp., İbrahim Efendi, 00431), 2/143b; Sâdık Vicdânî, *Tomâr-ı turuk-ı aliyye* (İstanbul: Evkâf-ı İslâmiyye Matbaası, 1337-1341/1918-1922), 60; Hasan Kazım, “Terâcim: Gülîzâr Hakikatte Bülbül Pir-i Tarîkât-i Hazret Sünbül”, *Cerîde-i Süfiyye* 4/111 (1333/1914), 173.
- 39 Mecdî Mehmed Efendi, *Tercüme-i şekâyiki'n-nü'mâniyye* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1979), 371; Vassâf, *Sefîne*, 3/244; Hulvî, *Lemezât*, 144b; Harîrîzâde, *Tibyân*, 2/143b, Tahsin Yazıcı, “Fetih'ten Sonra İstanbul'da İlk Halvetî Şeyhleri: Çelebi Muhammed Cemâleddin, Sünbül Sinân ve Merkez Efendi”, *İstanbul Enstitüsü Dergisi* 2 (1956), 98-99.
- 40 Harîrîzâde, *Tibyân*, 2/143b.
- 41 Mecdî Efendi, *Tercüme-i Şekâyiki'n-Nûmâniyye*, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1979.
- 42 Ayvansarayî Hüseyin Efendi - Ali Sâtî' Efendi - Süleyman Besim Efendi, *Hadîkatü'l-Cevâmî'* (İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1281/1865), 1/162.
- 43 Hür Mahmut Yücer, “Sünbül Sinan”, *Türkiye Diyanet İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2010), 38/135-136.
- 44 Vassâf, *Sefîne*, 3/247.
- 45 Hulvî, *Lemezât*, 160b.
- 46 Yazıcı, “Fetihten Sonra”, 87.
- 47 Harîrîzâde'de doğum yeri Merzifon olarak verildikten sonra kaynaklardan farklı olarak “Hamid ilinin Borlu” bölgesinde doğduğu sonradan eğitim için Merzifon'a gittiği belirtmiştir. Ancak diğer kaynaklar da dikkate alınarak incelendiğinde Merzifon'a değil de Konstantiniyye'ye gidip ilimle ilgilendiği anlaşılmaktadır. Burada geçen lafzın yazım hatası olması muhtemeldir. Bk. Harîrîzâde, *Tibyân*, 2/143b-144a. Vassâf ise ilk tahsilini Merzifon'da yaptığını daha sonra Isparta'ya gidip eğitim aldığını zikretmiştir. Krş. Vassâf, *Sefîne*, 3/244; Kazım, “Terâcim”, 173.
- 48 Yusuf Sinâneddîn b. Yakub, *Menâkıb-ı şerîf ve tarîkatnâme-i pîrân ve meşâyih-i tarîkat-ı aliyye-i Halvetiyye* (İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Ktp., Osmanlıca Kitap, K.01038/1), 32; Bursalı Mehmed Tahîr, *Osmanlı Müellipleri* (İstanbul: Matbaa'-i Âmire, 1333/1914), 1/78.
- 49 Sünbül Efendi, *Risâle-i tahkikiyye*, 22a; Yusuf b. Yakub, *Menâkıb-ı şerîf*, 32; Hulvî, *Lemezât*, 144b; Harîrîzâde, *Tibyân*, 2/143b; Sâdık Vicdânî, *Tomâr-ı turuk-ı aliyye* (İstanbul: Evkâf-ı İslâmiyye Matbaası, 1337-41/1918-22) 60.

şeyhülislâmı Efdalzâde'den (ö. 908/1503) medrese eğitimi almış,⁵⁰ aklî ve naklî ilimleri ondan öğrenmiştir.⁵¹ Eğitim esnasında *Hidaye* ve *Şerhu'l-Mevâkıf*'ı hıfz etme seviyesine gelmiştir.⁵² *Lemezât*'ta Efdalzâde'nin mülazımı olduğu da nakledilmiştir.⁵³ Sünbül Efendi, usul, fıkıh, kelâm⁵⁴ ve tefsir ilimlerindeki yetkinliğiyle de zikredilmiştir.⁵⁵

Sünbül Efendi'nin medrese eğitimi alırken ilk başlarda tasavvufun ruhânî hallerine karşı şer'an karşı bir tutum içinde olmasına rağmen⁵⁶ sonradan tasavvufa karşı sevgisinin oluşmasıyla tasavvufa yöneldiği⁵⁷ veya eğitimini yarıda bırakarak tasavvufa meylettiği⁵⁸ şeklinde kaynaklarda çeşitli kayıtlar bulunmaktadır. Bununla birlikte Sünbül Efendi'nin tasavvufa karşı tutum ve davranışları Cemâl-i Halvetî'yle tanıştıktan sonra ona intisap etmesiyle değişmiş, üç ya da dört yıl içerisinde riyazet ve mücâhede eğitimiyle seyr-i sülûkunu tamamlamış ve çok kısa bir sürede halife olduğuna dikkat çekilmiştir.⁵⁹ Sünbül Efendi, halife olduktan sonra Şeyhi Çelebi Halife tarafından Mısır'a irşad vazifesiyle gönderilmiştir.⁶⁰ Mısırdaki bir süre kaldıktan sonra Şeyhi'nin davetiyle Hac yoluna çıkmıştır. Şeyhinin hac yolunda vefat etmesi üzerine İstanbul'a dönmüştür. Şeyhinin kendisine vasiyetini yerine getirmek için Koca Mustafa Paşa Camii'sinde 33 yıl sürecek şeyhlik makamına oturmuş ve şeyhinin kızı Safiye Hatun ile evlenmiştir.⁶¹

Sünbül Sinan, şeyhliği döneminde Bayezid II, Selim I ve Süleyman I'in desteğini görmüş ve irşad vazifesiyle meşgul olmuştur.⁶² İrşad vazifesi için şeyhliği döneminde Fatih, Ayasofya ve Yavuz Sultan Selim Camii'nde Cuma günleri vaazlar vermiştir.⁶³ Sünbül Sinan, Yavuz Sultan Selim Camii'nin açılışında ilk vaazı vermesiyle ilmî yetkinliğini ortaya koyduğu kaynaklarda zikredilmiştir.⁶⁴ Sünbül Efendi'nin "*Devran-ı Sufiyye*" (semâ) konusuna vaazlarında çokça değindiği de nakledilmiştir.⁶⁵ Vaaz sonrası camilerde semâya kalkmaları sebebiyle Sarıgörez

50 Yusuf b. Yakub, *Menâkıb-ı şerif*, 32; Mecdî Efendi, *Şekâyik*, 371; Vassâf, *Sefîne*, 3/244; Hulvî, *Lemezât*, 144b; Harîrizâde, *Tıbyân*, 2/143b.

51 Harîrizâde, *Tıbyân*, 2/144a.

52 Yusuf b. Yakub, *Menâkıb-ı şerif*, 32; Vassâf, *Sefîne*, 3/244; Kazım, "Terâcim", 173.

53 Yusuf b. Yakub, *Menâkıb-ı şerif*, 42; Hulvî, *Lemezât*, 145a.

54 Yusuf b. Yakub, *Menâkıb-ı şerif*, 45.

55 Mecdî Efendi, *Şekâyik*, 372; Vassâf, *Sefîne*, 3/266; Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmânî* (İstanbul: Matbâa-i Âmire, 1311/1894), 3/113; Şemsettin Sâmî, *Kâmûsu'l-a'lâm* (İstanbul: Mihran Matbaası, 1311/1894), 4/2637.

56 Vassâf, *Sefîne*, 3/245.

57 Harîrizâde, *Tıbyân*, 2/144a; Hulvî, *Lemezât*, 145a; Mecdî Efendi, *Şekâyik*, 371.

58 Yusuf b. Yakub, *Menâkıb-ı şerif*, 33.

59 Yusuf b. Yakub, *Menâkıb-ı şerif*, 32-3; Hulvî, *Lemezât*, 145b; Harîrizâde, *Tıbyân*, 2/144a; Vassâf, *Sefîne*, 3/246; Yazıcı, "Fetihten Sonra", 99. Bk. Bahsi geçen menkıbe bu eserde Cemâl-i Halvetî'yle tanışmasına sebep olan rivayet olarak verilmiştir. Krş. Vassâf, *Sefîne*, 3/246; Hulvî, *Lemezât*, 145a; Kazım, "Terâcim", 173.

60 Hulvî, *Lemezât*, 145b; Harîrizâde, *Tıbyân*, 2/144a; Vassâf, *Sefîne*, 3/247.

61 Yusuf b. Yakub, *Menâkıb-ı şerif*, 35; Hulvî, *Lemezât*, 145b; Harîrizâde, *Tıbyân*, 2/144a; Vassâf, *Sefîne*, 3/247; Vicdâni, *Tomâr-ı turuk-ı aliiyye*, 60.

62 Yusuf b. Yakub, *Menâkıb-ı şerif*, 26; Hulvî, *Lemezât*, 141b; Harîrizâde, *Tıbyân*, 1/246b; Vicdâni, *Tomâr-ı turuk-ı aliiyye*, 58; Vassâf, *Sefîne*, 3/230.

63 Yusuf b. Yakub, *Menâkıb-ı şerif*, 37, 41; Hulvî, *Lemezât*, 146b-147a; Vassâf, *Sefîne*, 3/250.

64 Hulvî, *Lemezât*, 146b-147a; Vassâf, *Sefîne*, 3/250.

65 Selçuk Eraydın, *Tasavvuf ve Tarikatlar* (İstanbul: İFAV Yayınları, 1994), 398.

Nureddin Efendi, Molla Arab ve Kemalpaşazâde gibi âlimlerin tepkisiyle karşılaşmış,⁶⁶ bu tepkileri kırmak için *Risâle-i tahkikiyye* adlı eserini kaleme aldığı söylenmiştir.⁶⁷

Koca Mustafa Paşa dergâhının şeyhlik makamında otuz üç yıl ömrünü geçiren Sünbül Efendi, çocukluğunda Mehmet II dönemini, eğitim ve tasavvufa meylettiği dönemde Bayezid II dönemini, şeyh olduğu dönemde Selim I ve Süleyman I dönemlerini görmüştür. Aynı zamanda Efdalzâde, Zenbilli Ali Efendi (ö. 932/1526) ve Kemalpaşazâde gibi âlimler de bu dönemde yaşamışlardır. Sünbül Efendi, Kanunî Sultan Süleyman padişah olduktan dokuz yıl sonra İstanbul'da Muharrem ayının bir Pazartesi gecesi 936/1529 yılında vefat etmiştir.⁶⁸ Fatih Camii'nde Kemalpaşazâde tarafından cenaze namazı kıldırılarak Koca Mustafa Paşa Camii haziresine defnedilmiştir.⁶⁹ Ayrıca İbn Kemal, vefatından önce Sünbül Efendi'ye geçmiş olsun dileklerini sunduğu ve “*Efendi, bizim fetvamız sizlere değildir. Aşlın[ı] bilmez mezhebi kaçık süfehâyadır*” sözlerini söylediği de nakledilmiştir.⁷⁰ Bu nakillerden hareketle İbn Kemal'in Sünbül Efendi vefat etmeden önce cehrî zikir uygulayan tarikatlarla ortak noktada bulunduğu değerlendirilmiştir.⁷¹ Sünbül Efendi'nin vefat yaşı, 50-55 yaşları tahmin edilmekle birlikte,⁷² Vassâf'ın da dediği gibi vefat yaşının 67-70 yaş aralığında olması daha muhtemel görülmektedir.⁷³

Vefatına dair Şeyhülislam İbn Kemal, “*Nûr ola Sünbül Sinan'ın kabri hep*” diyerek 936/1529 tarihini düşürmüştür.⁷⁴ Bunun dışında, “*Cânına Sünbül Sinan'ın Fatiha*”, “*Eyledi bostân-ı zühüdün Sünbül'ü me'vâya azm*”, “*Cennete azm eyledi Pîr-i azîz*” gibi beyitlerle veya “*üstâd-ı ışk*”, “*feyz-i ilahî*” gibi terkiplere tarihler de düşülmüştür.⁷⁵ Sünbül Sinan'ın tâc ve diğer emanetleri türbesinde eskiden beri devam ettiği üzere⁷⁶ bugün de korunmaya devam etmektedir. Sünbül Efendi'nin eşinin Cemâl-i Halvetî'nin kızı Safiye Hatun'dur. Eşinin nerede vefat ettiği ve mezarı hakkında bir bilgiye kaynaklarda rastlanmamıştır. *Sefîne*'de Sünbül Sinan'ın 19 evladının olduğu ve muhtemelen başka eşlerinin de var olabileceği zikredilmiştir.⁷⁷ Sünbül Efendi'nin eserlerini ise şöyle sıralayabiliriz: *Risâle-i Tahkikiyye*, *Atvârü's-seb'a*, *Risâle fî Hakki'î-Tevhîd*, *Risâle fî Hakki'd-Devran*, *Tarîkatnâme*, *Vasiyyetnâme*.

66 Vassâf, *Sefîne*, 3/250.

67 Hulvî, *Lemezât*, 147b.

68 Yusuf b. Yakub, *Menâkıb-ı şerîf*, 45; Hulvî, *Lemezât*, 148a; Harîrizâde, *Tıbyân*, 2/145a; Vassâf, *Sefîne*, 3/254; Mecdî Efendi, *Şekâyik*, 372; Vicdâni, *Tomâr-ı turuk-ı aliyye*, 61; Kazım, “Terâcim”, 173; Sâmî, *Kâmûsu'l-a'lâm*, 4/2637.

69 Vassâf, *Sefîne*, 3/254; Kazım, “Terâcim”, 173.

70 Beşir Efendi, *Semâ ve Devran Risalesi*, 46a; Öngören, *Osmanlı'da Tasavvuf*, 380.

71 Öngören, “Semâ ve Raks Tartışmaları”, 128.

72 Yazıcı, “Sümbülüye”, *İslam Ansiklopedisi* (Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1970) 11/237.

73 Vassâf, *Sefîne*, 3/254.

74 Bk. Kasidenin tamamı için ilgili dipnottaki eserleri inceleyiniz. Yusuf b. Yakub, *Menâkıb-ı şerîf*, 44-5; Sünbül Efendi, *Risâle fî hakki'd-devran* (İstanbul: İBB Atatürk Ktp., Osman Ergin Yazma Kataloğu, OE_Yz_0667), 70b; Vassâf, *Sefîne*, 3/375.

75 Mecdî Efendi, *Şekâyik*, 372; Hulvî, *Lemezât*, 148a; Vassâf, *Sefîne*, 3/256.

76 Vassâf, *Sefîne*, 3/256.

77 Vassâf, *Sefîne*, 3/256.

2. İbrahim el-Halebî'nin Hayatı

Asıl adı Burhaneddin İbrahim b. Muhammed b. İbrahim el-Halebî el-Kostantînî el-Hanefidir. Taşköprüzâde “el-Mevlâ (el-Molla) el-Halebî” olarak ismini nakletmiştir.⁷⁸ Lakabı “Arap İmam” olarak zikredilmiştir.⁷⁹ Hayatı ve doğum tarihi kaynaklarda detaylı olarak belirtilmemiş ancak 860-866/1455-1461 seneleri aralığında doğduğu tahmin edilmektedir. Doğup büyüdüğü Halep’te eğitim hayatına başlamış, alanında uzmanlaşmak için Memlûklülerin hâkimiyetindeki Mısır’a giderek eğitim hayatını devam ettirmiştir. Mısır’da, hadis, tefsir, fıkıh vb. ilimlerin eğitimini almıştır. İstanbul’a geldiği zaman ile ilgili olarak kaynaklarda Selim I’in Mısır’ı fethinden sonrasına işaret edilmekle birlikte İbnü'l-Halebî, “Yarım asırdan beri İstanbul’da ikamet ettiği” kendi eserinde belirterek Mısır’ın fethinden önce İstanbul’a geldiğine dikkat çekmiştir.⁸⁰

İbrahim el-Halebî, İstanbul’da birçok camide görev almış, son olarak Fatih Camii’nin imam-hatipliğine tayin edilmiştir.⁸¹ Arap dili, tefsir, hadis, kıraât, fıkıh ve usul alanlarında da kendisini ispat etmiş hatta keskin zekâsı ve hazır cevaplı olmasıyla fıkıh alanında zamanında meşhur olmuştur. Şeyhülislam Molla Sâdi Çelebi’nin (ö. 945/1539) zor meselelerde hayattayken kendisine danıştığı da ayrıca kaynaklarda zikredilmiş, aynı zamanda çağdaşları imam ve allâme olarak ondan bahsetmişlerdir.⁸² Dini konularda hassas, takvalı, zâhid ve ibadetlere düşkün olduğu da söylenmiştir. Fatih Camii’ne tayiniyle birlikte Molla Sâdi Çelebi tarafından yaptırılan Dâru'l-Kurrâ’da müderris olarak derslere başlamıştır.⁸³ Meşhur öğrencileri arasında Ali el-Halebî (ö. ?) ve Süleyman el-Karamânî (ö. ?) zikredilmektedir.⁸⁴ Halebî’nin hayatı hakkında olduğu gibi ailesi hakkında da detaylı bir bilgiye ulaşılamamıştır.⁸⁵ Müderrislik görevini devam ettirdiği Hicri 956/1549 yılında -tahminlere göre doksan yaşın üstünde- vefat etmiştir. İbrahim el-Halebî’nin kabri 1971 yılında yol çalışmaları sebebiyle parseli ortadan kaldırılmış ve kabri Edirnekapi Mezarlığı’na taşınmıştır.⁸⁶

İbrahim el-Halebî fıkıh alanına dair birçok eser kaleme almıştır. Bunlardan bazıları şunlardır: *Mülteka'l-ebhûr fi'l-fürû'il-hanefiyye*, *Ta'likât 'ale'l-Hidâye*, *Ta'likât 'ale'l-İslâh ve'l-izâh*,

78 Ebu'l-Hayr İsamüddin Taşköprüzâde Ahmed Efendi, *eş-Şekâiku'n-nu'maniyye fi ulemai'd-devleti'l-Osmaniyye* (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1395/1975), 295; Mecdî Efendi, *Şekâyik*, 492; Hayreddin ez-Zirikli, *el-A'lâm kâmusu terâcim li-eşheri'r-ricâl ve'n-nisâ mine'l-arab ve'l-müsta'ribîn ve'l-müsteşrikîn* (Beyrut: Dâru'l-İlmi'l-Melâyin, 2002), 1/64

79 Şükrü Selim Has, *A Study of İbrahim Al-Halabi with Special Reference to the Multaqa* (England: University of Edinburg, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 1981), 2; Ahmet Özel, *Hanefî Fıkıh Âlimleri ve Diğer Mezheplerin Meşhurları*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2017), 246-247.

80 Ebû Abdullah Radıyyüddin Muhammed b. İbrahim b. Yusuf Halebî, *Dürrü'l-habeb fi tarihi a'yani haleb*, thk. Mahmud Muhammed el-Fahûrî - Yahya Zekerıyya Abbare (Dımaşk: Menşûrâtı Vizâreti's-Sekâfe, 1972), 93-95.

81 Has, “Halebî, İbrahim b. Muhammed”, *Türkiye Diyanet İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1997), 15/231.

82 İbnü'l-Halebî, *Dürrü'l-habeb*, 93-5; Ebu'l-Felah Abdülhay b. Ahmed b. Muhammed İbnü'l-İmad, *Şezerâtü'z-zeheb fi ahbâri men zeheb*, thk. Abdulkadir Arnavut, Mahmûd Arnavut (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsî'l-Arabî, 1986), 2/444.

83 İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, 2/444.

84 Kâtip Çelebî, *Keşfü'z-Zünûn an Esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn* (Dersâadet: Âlem Matbaası, 1310/1892), 2/406.

85 Süreyya, *Sicill-i Osmânî*, 1/94.

86 Has, “Halebî, İbrahim b. Muhammed”, 15/231-32.

*Muhtasarı fetavâ-yı Tatarhâniyye, Halebî kebîr, Halebî sagîr; Ni'metü 'z-zero'a fî nusreti 'ş-şerî'a, el-Kiyâm 'inde zikri vilâdeti Resûlillah, Risâle fî'r-red 'alâ men i'tekade İslâme âzer ve nazmü sîreti'n-Nebî ve şerhuh, er-Rahs ve'l-vaks li-müstehilli'r-raks, Tesfîhü'l-gabî fî tenzîhi ibn-i 'Arabî, Risâle fî hakkı ebevey Nebiyyinâ 'aleyhi's-selâm, Muhtasarü'l-cevâhiri'l-mudiyye fî tabakâti'l-Hanefiyye, Risâletü'l-himmese, Kitâbü fusûli'l-erba'in, Şerhu'l-Kasîde, el-Hilyetü'ş-şerîfe ve Şerhu'l-Ebyât.*⁸⁷

Hayatlarını incelediğimiz Sünbül Efendi ve İbrahim el-Halebî, semâ, raks/devran ve cehrî zikir tartışmalarına farklı cihetlerden bakmaktadırlar. İstanbul'da bulunan iki âlimin, menkıbelerde ve biyografi eserlerinde tartıştıklarına dair bir işaret görülmemiştir. Bununla birlikte aynı tarihlerde yaşayan Sarıgörez Nüreddin Efendi, tartışmaların odağında olan kişidir. Ancak fıkha dair eseri *el-Murtazâ*'da görebildiğimiz kadarıyla konuya dair bir açıklama bulunmamaktadır.⁸⁸ Tartışmaların odağında olduğu nakledilen diğer bir kişi ise Muhammed b. Ömer'dir. Mecdî Efendi, Molla Arap lakaplı Muhammed b. Ömer'in sûfilerin semâ, raks ve devranına karşı bir mektubu Halvetilere yazdığını, İshak Karamanî'nin (ö. ?) de bir risâle ile bu mektuba karşılık verdiğini zikretmiştir.⁸⁹ Kütüphane kayıtlarında Molla Arap'a atfedilen mektup değil bir risâle bulunmaktadır. Risâlenin Molla Arap'a değil Ali Cemâlî'ye ait olduğu tespit edilmiştir.⁹⁰ Kemalpaşazâde de tartışmaların odağında zikredilmiş ve semâ, raks, devrân vb. konulara dair birçok fetvasıyla aleyhe olan görüşünü yansıtmıştır. İbn Kemal'in sûfilerin aleyhine semâ ve raks/devran hakkında verdiği fetvaların Sünbül Efendi'yle kurulan dostluk sonrası değiştiği zikredilmiştir.⁹¹ Kemalpaşazâde'nin semâ ve raks/devran aleyhinde naklettiği fetvaların yanında caiz hükmünü veren fetvaların da olduğu bunu göstermektedir.⁹² Sünbül Efendi'nin Risâle-i tahkikiyye'sinin bir kısım nüshalarında Ebüssüüd Efendi'nin de eserinin içerisinde kabul ettiğine dair olumlu beyanlar bulunmaktadır: “Vaktâkim şu üzerime arz olundise, nazar ettim ve buldum. Şer-'î kavîme muvafık buldum. Kabul ettim, razı oldum ve dahi onlara ırza eyledim.”⁹³ Bununla birlikte sûfilerin eserlerinden incelenenler olduğu gibi Kemalpaşazâde, Ebüssüüd ve diğer âlimler tarafından verilen aleyhteki risâleler ve fetvalar da pek çok bulunmaktadır.⁹⁴

87 Has, “Halebî, İbrahim b. Muhammed”, 15/231-32; Özel, *Hanefî Fıkah Âlimleri*, 248-249.

88 Sarıgörez Nüreddin Efendi, *el-Murtazâ* (Burdur: Burdur İl Halk Kütüphanesi, 001330), 1a-123b.

89 Mecdî Efendi, *Şekâyık*, 373-377. Kâtip Çelebi'de de aynı ifadeleri görmekteyiz bk. Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zünûn*, 864-865.

90 Alaaddin Ali b. Ahmed b. Muhammed el-Çelebi el-Cemâlî, *Risâle fî'r-raks ve'd-devrân* (Trabzon: Trabzon İl Halk Kütüphanesi, 000359-05), 36a-42b.

91 Öngören, “Osmanlılar Döneminde Semâ”, 127.

92 İbn Kemal, *Risâle fî tahkiki'l-hak ve ibtilâi re'yi's-süfiyye fî'r-raks ve'd-devran* (Süleymaniye Ktp., Düğümlü Baba, 446), 88a-88b; İbn Kemal, *Risâletü'l-Münîra* (b.y.: Matbaai Cemâl, 1890), 50.

93 Sünbül Sinan, *Risâle-i Tahkikiyye* (Millî Ktp., 06 Mil Yz. A 3316), 57b; (Süleymaniye Ktp., Reşid Efendi, 00385), 37b-38a; (İBB Atatürk Ktp., OE_Yz_1130), 49b.

94 Koca, “Osmanlı Dönemi Fıkah-Tasavvuf”, 83-87; Ahmet İnanır, “XVI. Yüzyıl Osmanlı Fakih ve Sûfilerin Semâ, Raks ve Devran Tartışmalarında Lehte ve Aleyhte Kullandıkları Hukûki Deliller ve Değerlendirilmesi” *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17/2 (2013), 256-57.

3. er-Rahs ve'l-vaks'da Risâle-i tahkikiyye'ye Getirilen Eleştiriler

Sünbül Efendi, Sarıgörez Nureddin Efendi ve Molla Arap'ın sûfilerin semâi ve rakısı/devranı hakkında ileri sürdükleri iddialarına karşı *Risâle-i tahkikiyye*'sini kaleme almıştır. Kendisiyle aynı dönemde yaşayan Sarıgörez Nureddin Efendi 928/1530, Molla Arap ise 938/1549 yılında vefat etmiştir. İbrahim Halebî ise *er-Rahs ve'l-vaks*'ının ferağ kaydında risâlesini 5 Rebiülahîr 934/1527 yılında kaleme aldığını söylemektedir. Sünbül Efendi'nin müellif nüshasına ulaşılabilmesi sebebiyle net tarih verilememekle birlikte⁹⁵, çalışmasının mukaddimesinde Süleyman I'e dua etmektedir. Kanunî Sultan Süleyman, tahta 926/1520 yılında çıkmıştır.⁹⁶ Bundan dolayı Sünbül Efendi'nin, eserini Süleyman I'in tahta çıkışı olan 926/1520 tarihi ile Sarıgörez Nureddin Efendi'nin 928/1530 yılındaki vefatı⁹⁷ arasında ya da Süleyman I'in tahta çıkış tarihi olan 926/1520 ile İbrahim el-Halebî'nin eserini kaleme aldığı 934/1527 tarihleri arasında kaleme aldığı tahmin edilmektedir. Halebî'nin eserinde Sünbül Efendi'ye getirdiği reddiye sıralamasının da bunu desteklediğini görmekteyiz.⁹⁸

Sünbül Efendi'nin *Risâle-i tahkikiyye*'si raks/devran ve cehrî zikrin haram olduğu fetvasını savunanların tam aksine caizliğini delillendiren bir fetva eseri olduğunu Sünbül Efendi risâlesinin mukaddimesinde şu şekilde ifade etmiştir:

“Talebelerden, samimi dostlardan ve arkadaşlardan kimileri; vuslata ermiş seyrüsülûka tabi olanların yoluna bir kısım şüpheler üretip engel olmaya çalışanlara karşı uzun zamandan beri cevap vermeme istemektedirler.”⁹⁹

“Ey aziz kardeşim -Allah Teâlâ sana merhamet etsin- bil ki, şayet sen öfke ve kin gözüyle değil de insaf ve rıza gözüyle bakarsan, insanlardan bir kısmının Selim Han zamanında -Allah Teâlâ onu her türlü kötülüklerden korusun- gerçeği öğrenmek için değil aksine hizipçilik yaparak şu konuda fetvâ istediklerini görürsün: ‘Sûfilerin ve arkadaşlarının halkalar halinde bir araya gelip devran ile Allah Teâlâ'yı çokça zikretmeleri ve ayakta aşka gelmeleri caiz midir değil midir?’”¹⁰⁰

Sünbül Efendi, bir fetva eseri niteliğinde kaleme aldığı *Risâle-i tahkikiyye*'sinde konuyu “giriş”, “birinci” ve “ikinci bölüm” başlıkları altında oluşturmuştur. Bu bağlamda “giriş” kısmında eseri “Sûfilerin ve arkadaşlarının halkalar halinde bir araya gelip devran ile Allah Teâlâ'yı çokça zikretmeleri ve ayakta aşka gelmeleri caiz midir değil midir?” sorusuna binaen yazdığını nakletmiştir.¹⁰¹ Fakihlerin bu mesele hakkındaki fetvalarını ise “Bu devran rakstır, raks

95 Risâle-i tahkikiyye'nin tüm nüshalarına ulaşmak için bk. Bozbuğa, *Bir Fetvâ Tercih ve Tahrîc Örneği Olarak Sünbül Sinan Efendi'nin Risâle-i Tahkikiyye'si*, 43-53.

96 Feridun Emecen – Çoskun Ak, “Süleyman I”, *Türkiye Diyanet İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2010), 38/62-78.

97 Mehmet İspirli, “Sarigörez Nureddin Efendi”, *Türkiye Diyanet İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2009), 36/151-152.

98 Özcan, “Molla Arap”, 30/240-241.

99 Sünbül Efendi, *Risâle-i tahkikiyye*, 1b.

100 Sünbül Efendi, *Risâle-i tahkikiyye*, 2a-2b.

101 a.mlf., *Risâle-i tahkikiyye*, 2a-2b.

ise icmâen haramdır. Devranı helal sayan, kâfirdir. Devranı helal saymayıp yapan ise fâsıktır. Raks, dört mezhep imamına göre icmâen haramdır” şeklinde nakletmiştir. Sünbül Efendi, durumun fakihlerin haram fetvası gibi olmadığını göstermek için eserinin birinci bölümünde “Zikir ehlinin bir araya gelerek, halkalar halindeki devranı rakstır” önermesi¹⁰² altında raks/devran, cehrî zikir ve evleviyet bakımından cehrî zikir konularını işlemiştir. İkinci bölümde ise “Raks, icmâen haramdır” önermesi altında, eserin birinci bölümde kavramsal olarak incelediği *raks/devran* konusunu, icmâ iddiasının geçerliliği altında tartışmış ve fakihlerin iddia ettiği gibi icmâ olmadığını ortaya koymaya çalışmıştır.¹⁰³

İbrahim el-Halebî'nin *er-Rahs ve 'l-vaks* adlı eseri ise sûfilerin yaptığı raksın/devranın ve cehrî zikrin bid'at olduğunu göstermeye yönelik bir eserdir. Bu bağlamda Halebî, eserini on başlık altında kaleme almış ve sûfilerin yaptığı raksın/devranın ve cehrî zikrin caiz olmadığını delilleriyle ortaya koymaya çalışmıştır. İbrahim el-Halebî, eserinde “Raks ve oyunun din kabul edilip inanılması, halka halinde yapılması, başların aşağı yukarı hareket ettirilmesi” gibi konuları eleştirmiştir.¹⁰⁴ Sûfilerin yaptıklarını temel anlamda *abes*, *lehv* (boş iş) ve *la' b* (oyun) kavramları altında ele alarak raks/devran ve cehrî zikri, *abes* kavramı altında değerlendirmiş ve bid'atlığına dikkat çekmiştir. Eserinin genelinde katı bir tutum sergileyen Halebî, tespitleriyle de bunu göstermektedir. Sünbül Efendi'nin eseri gibi konuyu detaylı incelemeyen Halebî'nin *er-Rahs ve 'l-vaks*'ı, sûfilerin getirdiği delillere bir itiraz veya bir açıklama getirmektedir. Örneğin sûfilerin yaptığı raks/devran ve cehrî zikri, “Sûfilerin Raksının Çirkinlikleri” başlığı altında şu vasıflarla ilişkilendirilmiştir: Mürûetsizlik, kadınlara ve çocuklara benzeme, maymun ve binek hayvanlar gibi hayvanlara benzeme, Hristiyanlara benzeme, isyanın ibadetlere karışması, vecde gelmeyecek yerde (kasıtlı, iradeli olarak) vecde gelme, Allah'tan kendisine bir özelliğin bağışlandığı yalanını atma, bağışlandığını söyleme ve Allah adına yalan söyleme, yanında bulunanları aldatma.¹⁰⁵ Ayrıca sûfilerin Allah adına iftira atarak “Sûfilerin raksı mubahtır ve Allaha yakınlaştırır” şeklindeki söylemlerinin “Allah'ın haram kıldığını helal, helal kıldığını haram kılma” iftirası olduğuna ve el-En'am sûresinin 6/94. ayette¹⁰⁶ buyurmadığı bir şeyi Allah'a isnad ettiklerine dikkat çekmiştir.¹⁰⁷

İbrahim el-Halebî'nin *er-Rahs ve 'l-vaks*'ın on başlığı altında *Risâle-i tahkikiyye*'yi eleştirmektedir. Eleştiriler, temelde raks/devran konusu üzerine kurulmuştur. *Risâle-i tahkikiyye*'nin raks/devran, cehrî zikir ve evleviyet bakımından cehrî zikir konuları eleştirilmemiştir. Sünbül Efendi, eserinde *edille-i şer'iyye*'ye ve delillerin muteberliğine dikkat

102 a.mlf., *Risâle-i tahkikiyye*, 2b.

103 a.mlf., *Risâle-i tahkikiyye*, 22b-27b.

104 Halebî, *er-Rahs ve 'l-vaks*, thk. Abdulkadir el-Arnaut - Hasan es-Semâhî es-Süveydân (Dimeşk: Dâru'l-Beşâir, 2001), 28-9; Has, “Halebî, İbrahim b. Muhammed”, 15/231-232.

105 Halebî, *er-Rahs ve 'l-vaks* (thk. Abdulkadir el-Arnaut - Hasan es-Semâhî es-Süveydân), 49-51.

106 “Andolsun ki, sizi ilk defa yarattığımız gibi teker teker bize geleceksiniz ve (dünyada) size verdiğimiz şeyleri arkanızda bırakacaksınız. Sizin hakkınızda ortaklarımız sandığımız şefaatçilerinizi de yanımızda görmeyeceğiz. Andolsun, aranız açılmış, (tanrı) sandığımız şeyler sizi bırakıp gitmiştir.” Bk. Kur'an-ı Kerim Meâli, haz. Hayrettin Karaman vd. (İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2017) el-En'am 6/94.

107 Halebî, *er-Rahs ve 'l-vaks*, 53.

etmiş, görüşünü aktardıktan sonra sûfi kaynaklardan görüşünü açıklamış veya desteklemiştir. Halebî ise Sünbül Efendi'nin konunun tamamında zikrettiği delillerden sadece bir tane delili esas alarak görüşleri değerlendirmiş ve *edille-i şer'iyye*'ye dikkat etmiştir. İtiraz edilen meseleler Sünbül Efendi'nin görüşü, Halebî'nin konuyla ilgili reddiyesi ve son olarak iki âlimin açıklamaları şeklinde değerlendirilecektir.

3.1. Meşrûiyeti Açısından Sûfilerin Raksı/Devranı

Sünbül Efendi, raks/devran konusunu iki başlık altında ele almıştır. Eserin birinci bölümünde raksı/devranı kavramsal açıdan, ikinci bölümünde ise raks/devran aleyhindeki icmâ iddiasının geçersizliği bakımından kavramları tartışmıştır.

3.1.1. Raksın/Devranın Mahiyeti

Sünbül Efendi, İbn Fâris'in (ö. 395/1004) *el-Mücmelü'l-lüğa*'sından ve Fîrûzâbâdî'nin (ö. 817/1415) *el-Kâmûsü'l-muhît*'inden delil getirerek “öğrenilmiş hareketler sonucu (kasten yapmayla)” veya “öğrenilmiş özel hareketler sonucu” ortaya çıkabileceğinden hareketle raks/devranın sûfilerin yaptığıyla aynı olmadığına dikkat çekmiştir. Bezâzî'nin (ö. 827/1424) *el-Fetâva'l-Bezzâziyye*'sine dayanarak öğrenilmiş hareketler sonucunda ilk raksı, yaptığı buzağı (rüzgâr sesiyle) böğürünce sevinip sergilediği hareketleri dolayısıyla Samîrî'nin yaptığı ileri sürmüş, sûfilerin raksına/devranına “ne lügatte ne şeriatla ne de örfte” raks denilmediğini vurgulamıştır.¹⁰⁸

3.1.2. Raksın/Devranın Hükümü İle İlgili İcmâ İddiası

Sünbül Efendi konuyu kavramsal açıdan inceledikten sonra aleyhte gerçekleştiği iddia edilen icmânın geçersiz olduğunu ileri sürerek, tasavvuftaki raksa/devrana cevaz veren delilleri şu şekilde sıralamıştır:

1. “*Melekleri, arşın etrafını kuşatır halde görürsün.*”¹⁰⁹

Sünbül Efendi, sûfilerin raksının/devranının *Mukarrab meleklerin* arşın etrafındaki zikirlerine benzediğini söylemiştir. Bu bağlamda Begavî (ö. 516/1122), Zemaşerî (ö. 538/1144), Fahrreddin er-Râzî (ö. 606/1210) ve Kâdî Beyzâvî'nin (ö. 685/1286) “yani arşın etrafını çevreleyip tavaf eden melekler ile Allah'ı zikredenlerin etrafını kuşatan melekler gibi” tefsirlerini nakletmiş ve görüşünü kuvvetlendirmiştir.¹¹⁰ Sünbül Efendi'nin yararlanmadığı diğer tefsirleri incelediğimizde Kurtubî (ö. 671/1273), Nesefî (ö. 710/1310) ve İbn Kesîr'in (ö. 774/1372) de getirilen yorumu

108 Sünbül Efendi, *Risâle-i tahkikiyye*, 5a.

109 ez-Zümer 39/75.

110 Sünbül Efendi, *Risâle-i tahkikiyye*, 5a-5b.

destekledikleri görülmüştür.¹¹¹ Pak tarafından nakledilen açıklamalarda da benzer ifadelere yer vermiştir.¹¹² Bununla birlikte Sünbül Efendi, ayetin hadisle tefsiri mahiyetinde Müslim, Ebû Davud ve İbn Mâce’de geçen şu hadisleri nakletmiştir:

- a. “Allah’ı zikretmeye bir grup oturmaz ki melekler onları kuşatır, rahmet onları kaplar, üzerlerine sekînet iner, Allah Teâlâ onları yanında olan kimselere söyler.”¹¹³
- b. “Allah Teâlâ’nın mescitlerinden bir mescitte bir grup Allah Teâlâ’nın kitabını okumak ve aralarında ders yapmak için bir araya gelmezler ki; üzerlerine sekînet iner, rahmet onları kaplar, melekler onların etrafını kuşatır, Allah Teâlâ onları yanında olan kimselere zikreder. Bir kimseyi ameli yavaşlatırsa, nesebi onu hızlandıramaz.”¹¹⁴

Sünbül Efendi, sûfîlerin raksını/devranını iki hadisle güçlendirmeye çalışmıştır. Ancak hadisler hakkında Nevevî (ö. 676/1277), “Bu hadisle Peygamber (s.a.v.) ve sonraki dönemlerde amel edildiğine dair bir bilgi yoktur” demiştir.¹¹⁵ Halebî ise ayet ile ilgili olarak sûfîlerin kötü devranlarını arşın etrafında tavaf eden meleklerle, Kâbe’nin etrafındaki tavafa kıyaslamalarını ahmaklık olarak değerlendirmiştir. Halebî, raksın/devranın farz kılınmış olsa dahi çirkin fiilin asla farz kılınmayacağını ve sûfîlerin raksı/devranı Kâbe’deki tavafa kıyas yapmalarının caiz olmadığını söylemiştir. Halebî, bu kıyaslamaların caiz olmamasını Kâbe etrafındaki tavafın bir âlimin yorumu olmayıp, şer‘ân taabbudî bir emir olmasına dayandırarak açıklamıştır. Bununla birlikte Halebî, Nesevî’nin de Arafat vakfesinin sadece o mekâna mahsus olan bir ibadet olması sebebiyle, Arafat’ta yapılan vakfeye sûfîlerin raksının/devranının ilişkilendirilmesine cevaz vermediğine dikkat çekmiştir. Nesevî bu konuya Kâbe tavafına niyet ederek bir mescidin etrafında tavaf yapması halinde kişinin küfre düşecek olmasını örnek vermiştir.¹¹⁶ Halebî’nin zikrettiği açıklamalara binaen yapılan incelemeler sonucunda Sünbül Efendi’nin eserinde sûfîlerin raksının/devranının Arafat’taki vakfeye benzediğine dair bir iddiaya rastlanılmamıştır.

2. “Arşı taşıyanlar ve onun etrafında bulunanlar, Rablerini hamd ile tesbih ederler.”¹¹⁷

111 Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh el-Kurtubî, *el-câmi’u l’-ahkâmî l’-kur’ân ve el-mübeyyînü li-mâ tezammehû mine’s-sünneti ve âyi l’-furkân*, thk. Kâmil Muhamed el-Harrât - Gıyâs el-Hâc Ahmed (Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1427/2006), 18/320-321; Ebü’l-Berekât Hâfîzüddin Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd en-Nesevî, *Medâriku’l-tenzil ve hakâiku’l-te’vil*, Thk. Yusuf Ali Bîdyevî (Beyrut: Dâru’l-Kelîmî’t-Tayyib, 1419/1998), 3/196; Ebü’l-Fidâ İmâmüddin İsmail b. Şihâbüddin Ömer b. Kesîr b. Dav’ b. Kesîr el-Kaysî el-Kureşî, *Tefsîrü l’-Kur’âni l’-Azîm*, thk. Sâmi b. Muhammed es-Sellâme (Suudi Arabistan: Dâru Taybe, 1418/1997), 7/125.

112 Pak, “Osmanlı Döneminde Semâ”, 57-60.

113 Ebu’l-Hüseyn el-Kureyşî en-Nisâbüri Müslim b. Haccac, *Sahîh-i Müslim*, thk. Muhammed Fuâd Abdulbâki (Kahire: Dâru İhyâi’l-Kutubi’l-Arabiyye, 1375/1956), “Zikir, Dua, Tevbe, İstiğfar”, 11 (No. 2700)

114 Müslim, “Zikir, Dua, Tevbe, İstiğfar”, 11 (No. 2700); Ebû Dâvud Süleyman b. Eş’as b. İshak el-Ezdi es-Sicistânî, *Sünen-i Ebû Dâvud*, thk. Şuayb el-Arnâvut – Muhammed Kâmil Karabileli (Dimeşk: Dâru’r-Risâleti’l-Âlemiyye, 1430/2009), “Salât”, 15 (No. 1455); Ebu Abdullah Muhammed b. Yezîd el-Kazvîni İbn-i Mâce, *Sünen-i İbn Mâce*, thk. Muhammed Fuât Abdulbâki (Kahire: Dâru İhyâi’l-Turasi’l-Arabî, 1395/1975), “Mukaddime”, 17 (No. 225).

115 Nevevî, *Sahîhu Müslim bi-şerhi’n-Nevevî*, thk. Hasan Abbas Kutub (Suudi Arabistan: Dâru Alemi’l-Kutub, 1424/2003), 9/22-23.

116 Halebî, *er-Rahs ve l’-vaks* (thk. Abdulkadir el-Arnâvut - Hasan es-Semâhî es-Süveydân), 45.

117 el-Mü’min 40/7.

Sünbül Efendi, Zemahşerî'nin *Keşşâf*'ında geçen *Mukarrab meleklerin* arşın etrafındaki zikir şekillerinin detayını nakletmiş ve sûfilerin raksını/devranını benzetme sebebini ortaya koymuştur. Benzer açıklamaları Kadı Beyzâvî, Neseî ve Fahreddin er-Râzî'den de getirerek Zemahşerî'yi desteklemiştir.¹¹⁸

Sünbül Efendi, raksa/devrana cevaz veren delilleri inceledikten sonra konuyu icmâ iddiasının geçerliliği açısından değerlendirmiştir. "Raksın haramlığında icmâ vardır" önermesini icmâ şartlarını sağlamadığı gerekçesiyle tartışmaya açmıştır. Tartışma bağlamında sûfilerin raksının/devranının haram olduğunu iddia edenler "Raks, 'İmam Mâlik, İmam Şâfiî ve Ahmed b. Hanbel'e göre icmâen haramdır. Raksın icmâen haramlığını bilen kimsenin, raksı helal kabul edeni tekfir etmesi gerekir"¹¹⁹ demişler, Zemahşerî'nin *Keşşâf*'ındaki, "De ki: Eğer Allah'ı seviyorsanız bana uyun ki Allah da sizi sevsin ve günahlarınızı bağışlasın. Allah çok bağışlayıcı, çok esirgeyicidir"¹²⁰ ve "Ey iman edenler! Sizden kim dininden dönerse bilsin ki Allah öyle bir kavim getirecektir ki Allah onları sever, onlar da Allah'ı sever; müminlere karşı alçak gönüllü, kâfirlere karşı vakarlıdırlar; Allah yolunda cihad ederler ve hiç kimsenin kınamasından korkmazlar. İşte bu Allah'ın dilediğine verdiği bir lütuftur. Alah'ın lütfu geniştir; O, her şeyi bilir"¹²¹ ayetlerine yaptığı tefsirleri ve Bezzâzî'nin *Fetâvâ*'sında yaptığı açıklamaları delil getirmişlerdir. Sünbül Efendi, iddia edilen icmânın vuku' bulmadığını şu şekilde ifade etmiştir:

"Hâlbuki onların görüşlerinin temelini teşkil eden 'Raks dört mezhep imamına göre icmâen haramdır' şeklindeki yorum incelendiğinde, [icmânın] çarpıtıldığı ve büyük bir iftira olduğu ortadadır. Çünkü onlar raksın, İmam Şâfiî'ye göre 'Raks, mutlak olarak haram değil, mekruhur' görüşüne, 'Raks, haramdır' demişlerdir.¹²² Biz şöyle deriz: 'Şayet onların kasıtları, bütün raksların icmâen haram olduğu ise bu doğru değildir ve büyük bir iftiradır.'¹²³

Sünbül Efendi, böylece iddia edildiği gibi raksın icmâen haram olmadığını, Şâfiî mezhebinin konu hakkındaki görüş ayrılığını dile getirerek izah etmiştir. Gazzâlî (ö. 505/1111) ve Sühreverdi (ö. 632/1234) gibi Şâfiî mezhebine bağlı sûfi âlimlerin lehteki görüşleriyle de konuyu desteklemiş ve icmâ iddiasının gerçekleşmediğini göstermek için İmam Şâfiî'nin (ö. 204/820), diğer Şâfiî fakihlerin ve sûfilerin görüşünü nakletmiştir. Sünbül Efendi, Hanefî fıkhı usulüne göre geçerlilik şartlarının bulunmaması sebebiyle "Raks icmâen haramdır" görüşünü kabul etmemenin mümkün olduğunu dile getirmiştir.¹²⁴

Şâfiî fakihleri üzerinden Sünbül Efendi'nin yaklaşımı incelendiğinde, mezhep içerisinde konunun tartışmalı olduğu görülmektedir. Fakihlerden bir grup "raks haramdır" derken,

118 Nâsirüddin Ebû Saîd Abdullah b. Ömer b. Muhammed el-Beyzâvî, *Envârü't-tenzîl ve esrârü't-te'vîl el-ma'rûf bi-tefsîri'l-Beyzâvî* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsî'l-Arabî, ts.), 5/52; Neseî, *Medâriku't-tenzîl*, 3/200; Ebû Abdillâh b. Fahrüddin Muhammed b. Ömer er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb/Tefsîri-i Fahri'r-Râzî* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1401/1981), 27/31-34; Pak, "Osmanlı Döneminde Semâ", 57-60.

119 Sünbül Efendi, *Risâle-i tahkikiyye*, 22b.

120 Âli İmran 3/31

121 el-Mâide 5/54

122 Sünbül Efendi, *Risâle-i tahkikiyye*, 3b.

123 a.mlf., *Risâle-i tahkikiyye*, 22b.

124 a.mlf., *Risâle-i tahkikiyye*, 22b-28a.

diğer grup “raks, mutlak olarak haram değildir” görüşünü savunmaktadır.¹²⁵ Ayrıca Şâfiî fıkıh kaynaklarında Sünbül Efendi’nin dikkat çektiği açıklamalara detaylıca yer verilmiştir.¹²⁶ Sünbül Efendi’nin Şâfiî sûfi âlimler olarak Gazzâlî ve Sühreverdi’den yaptığı nakiller, bu iki âlimin sûfilerin raksını/devranını haram olarak görmediklerini göstermektedir.¹²⁷

Sünbül Efendi, ayrıca icmânın bağlayıcılığı bakımından icmânın mertebelerini şu şekilde zikretmiştir:

“Birinci mertebedeki icmâ; ayet ve mütevâtir hadis hükmündedir, inkâr eden kâfir olur. İkinci mertebedeki icmâ; haber-i meşhur konumundadır, inkâr eden sapkın (dalâlet ehlinde) sayılır. Üçüncü mertebedeki icmâ; ihtilaflı olduğu için inkâr eden dalâlet ehlinde sayılmaz. Sonra bil ki, sahabenin icmâsi, her sırada yine icmâ ile bize nakledilmiş ise, mütevâtir hadisin nakli gibi olacağından, inkârı küfrü gerektirir. [Sahabe icmâsi] bize, şöret ya da haber-i vâhid yöntemi ile –bir sika (güvenilir) ravinin ‘Sahabe şu konuda icmâ etti’ demesi gibi- sabit olmuş ise bu meşhur ve haber-i vâhid hadis konumundadır. Amel etmeyi zorunlu kılsa da, bilmeyi (inanmayı) zorunlu kılmaz, dolayısıyla inkârı küfrü gerektirmez. Ancak bu tür rivayetler, kıyasa tercih edilir.”¹²⁸

Sünbül Efendi, icmânın bağlayıcılığını fıkıh usûlü eserlerinde incelenen senedinin kat’î veya zannî bir senedle zikredilişi, vuku‘ bulma biçimi (sarih-sukûtî/azîmet-ruhsat), rivâyet şeklinin özelliği (tevâtür-âhâd) ve bir konuda icmâ edenlere göre tasnif edilme şartlarını dikkate alarak sıralamıştır.¹²⁹ Sünbül Efendi’nin ilk naklettiği icmâ *sarih icmâ* olup, Hanefî fıkıh usulü eserlerinde sahabenin sarih icmâsi tevâtürle nakli sonrasında bağlayıcılığı bakımından kuvvetli ve ayet veya mütevâtir hadis gibi bağlayıcıdır.¹³⁰ Sünbül Efendi, ilk sırada naklettiği bu icmânın inkâr edilmesinin küfrü gerektirdiğini vurgulamıştır.¹³¹ Bu konuya ek olarak kaynaklarda

125 Ahmed Ömer b. İbrahim Ebî Abbâs el-Ensârî el-Kurtûbî el-Ma’rûf bi-ibni’l-Mezîn, *Keşfu’l-gına ‘an hükmi’l-vecdi ve ş-semâ* (Batanta: Dâru’s-Sahâbeti li’t-Turâs, 1412/1992), 23.

126 Muhammed b. İdris eş-Şâfiî, *el-Ümm*, thk. Rifat Fevzi Abdülmuttalib (Cidde: Dâru’l-Vefâ, 1422/2001), 7/518; Ebu’l-Hasen Ali b. Muhammed b. Habîb el-Mâverdi, *el-Hâvi’l-kebir fi fihri mezhebi’l-İmâm eş-Şâfiî (r.a.) ve hüve şerhu muhtasarü’l-Müzenî*, thk. Muhammed Bekir İsmâil - Abdulfettâh Ebû Sünne (Beirut: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1414/1994), 17/189-191; Ebû İshak eş-Şirâzî, *el-Mühezzebe fi fihri’l-İmami’ş-Şâfiî*, thk. Muhammed ez-Zuhaylî (Dimeşk: Dâru’l-Kalem - Beirut: ed-Dâru’ş-Şâmiyye, 1417/1996), 5/604-606; Ebû Zekerîyya Yahya b. Şeref Müri en-Nevevî, *Kitâbu’l-mecmu’ şerhi’l-mühezzebe li’ş-Şirâzî*, nşr. Muhammed Necib el-Matîî (Riyad: Dâru Âlemi’l-Kutub, 1423/2003), 23/35.

127 Ebu’l-Hamid el-Gazzâlî, *İhyâu ‘ulûmi’d-dîn* (Cidde: Dâru’l-Minhâc, 1432/2011), 4/412-463; Sühreverdi, *Avârif*, 2/7-25.

128 Sünbül Efendi, *Risâle-i tahkikiyye*, 27b-28b.

129 Talip Türcan, “Dini ve Dini Temsil Eden Kaynakları Tanımlayıcı Bir Yöntem Olarak Sahâbe İcmâ”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 27 (2016), 61.

130 Nizâmüddin Ebî Ali Ahmed b. Muhammed b. İshâk eş-Şâfi, *Usûlu’ş-Şâfi* (Beirut: Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, 1971), 182; Ebû Zeyd Ubeydullah b. Ömer b. İsa ed-Debûsi, *Takvîmu’l-edille fi usuli’l-fikh*, thk. H. Muhyiddin el-Meys (Beirut: Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, 1421/2001), 31; Ebû’l-Berekât Abdullah b. Ahmed Hâfizüddin en-Nesefî, *el-Menâr fi usuli’l-fikh* (Der Saâdet: Matbaa-i Ahmed Kâmil, 1326), 21; Zeynüddin Kâsım b. Kutluboğa, *Şerhu muhtasarü’l-Menâr el-müsammâ hülasâtü’l-efkâr şerhi muhtasarü’l-Menâr*, thk. Hüseyr b. Nâsiri’n-Nâsir (Beirut: Dâru’l-Kelimi’t-Tayyibe - Dârü’bn-ü Kesir, ts.), 160.

131 Sünbül Efendi, *Risâle-i tahkikiyye*, 28a.

zikredilen diğer icmâ, sahabenin *sukutî icmâsı*'dır. *Sukutî icmâ*, kat'î bir delil olsa dahi âm nassın delâleti gibi sayıldığından inkârının küfrü gerektirmeyeceği kaynaklarda ifade edilmiştir.¹³² İkinci sırada naklettiği *sahabeden sonraki bir devirde daha önce ihtilaf edilmemiş bir meselenin hükmü hakkında olan icmâ* kaynaklarda ele alınmış, kesin bir delil olmaması sebebiyle meşhur haber gibi değerlendirilmiş ve inkârının *sapkınlık* olduğu vurgulanmıştır.¹³³ Üçüncü olarak *daha önceki âlimler arasında ihtilaf edilen bir meselenin hükmü hakkında gerçekleşen icmâyı* vermiştir. Kaynaklarda bu icmâ ile amelin vacip, ancak haber-i vâhid hükmünde olması sebebiyle kıyasa tercih edileceği dile getirilmiştir.¹³⁴ Sünbül Efendi, durumunun ihtilafı olması sebebiyle haber-i vâhidin inkâr edilmesiyle eşit tutarak bu tür bir icmâyı inkâr edenin “delâlet ehlinden de sayılmayacağını” ifade etmiştir.¹³⁵ Sünbül Efendi, “Raks icmâen haramdır” önermesini son sırada zikrettiği icmâ türünün altında değerlendirmiş ve sûfilerin raksının/devranının haramlığı hakkında icmâ olduğu kabul edilse dahi inkârının kişiyi küfre götürmeyeceği sonucuna ulaşmıştır.

İbrahim el-Halebî ise “Şeriatin Cevaz Verdiği Konular Dışında Kavramsal Açından Haramlar” başlığı altında raks/devran konusunu “abes, lehv (boş iş, uğraş), la'b (oyun)” kavramlarıyla açıklamıştır. Sûfilerin raksını/devranını, dinî ve dünyevî bir fayda sağlamayan sahih bir amacı bulunmadan irade ile yapılan eylem olarak tanımlamış ve *abes*, *lehv* ve *la'b* kavramlarının kapsamına giren yönüne vurgu yapmıştır. Halebî, üç kavramdan *la'b*'ı, dinen faydasız ancak nefse faydalı şeyler, *lehv*'i ise *la'b*'a ek olarak nefsanî haz yaşatan şeyler olarak tanımlamıştır. *Lehv* ve *la'b*'ın hükümlerini, Şâri'in istisna tuttuğu okçuluk eğitimi, at eğitimi ve aileyle oynanan oyun (geçirilen zaman), kocanın hanımıyla oynaşması/ilgilenmesi, yüzmeyi öğrenmek gibi şeylerin dışında haram olarak açıklamıştır. Âlimlerin cevaz verilen konular hariç raksın/devranın haram olduğunda icmâ ettiklerine dikkat çekmiş ve icmâyı naklettiği rivayetlerle desteklemiştir.¹³⁶

Halebî, istisna tutulan hallerin dışındaki sûfilerin raksını/devranını, “Sûfilerin Raksı Haram Olan Lehvdür” başlığı altında *abes* veya *la'b*'a (oyun) benzediği için haram olarak değerlendirmiştir.¹³⁷ Bezzâzî ve Kurtubî'den “Gına, çalgı aleti çalma ve raks; Malik (ö. 179/795), Şâfiî ve Ahmed b. Hanbel'e (ö. 241/855) göre icmâen haramdır” görüşlerini nakletmiştir. Ahmed Yesevî'nin (ö. 535/1140) raksı haram kabul ettiğini; Kirmânî'nin (ö. 543/1149), raksı haram veya helal sayanı tekfir ettiğini, Zemahşerî (ö. 538/1144) ve İmam el-Mahbûbî'nin (ö. 7-8/13-14) raksı haram olarak değerlendirdiğini zikretmiştir.¹³⁸ Ayrıca Nesefî'nin (ö. 710/1310) *Kenz* şerhinde verdiği haram hükmüne dikkat çekmiş ve *et-Tatarhâniyye*'de Hassaf'ın (ö. 261/785),

132 Şâşi, *Usûl*, 182; Debûsî, *Takvîmu'l-edille*, 31; Nesefî, *el-Menâr*, 21; Kutluboğa, *Şerhu muhtasari'l-Menâr*, 160.

133 Şâşi, *Usûl*, 182; Debûsî, *Takvîmu'l-edille*, 31; Nesefî, *el-Menâr*, 21; Kutluboğa, *Şerhu muhtasari'l-Menâr*, 160.

134 Şâşi, *Usûl*, 182; Debûsî, *Takvîmu'l-edille*, 31; Nesefî, *el-Menâr*, 21; Kutluboğa, *Şerhu muhtasari'l-Menâr*, 160.

135 Sünbül Efendi, *Risâle-i tahkikiyye*, 28a.

136 Halebî, *er-Rahs ve'l-vaks* (thk. Abdulkadir el-Arnaut - Hasan es-Semâhî es-Süveydân), 32-3.

137 a.mlf., *er-Rahs ve'l-vaks*, 35.

138 a.mlf., *er-Rahs ve'l-vaks*, 36.

“Semâ ve raks caiz midir?” sorusuna, “Caiz değildir” şeklindeki cevabıyla¹³⁹ sûfilerin raksının/devranının haramlığı hakkında verdiği hükmü kuvvetlendirmeye çalışmıştır.¹⁴⁰

Halebî'nin verdiği haram hükmünün dayanakları incelendiğinde, bunların Sünbül Efendi'nin *Risâle-i tahkikiyye*'sinde karşı delil olarak naklettiği delillerin mukabili olduğu görülür. Halebî'nin haram hükmüne dair getirdiği delillere kıyasla Sünbül Efendi, sûfilerin raksını/devranını ayet ve hadisle açıklamaya çalışmaktadır.

Sünbül Efendi, Hanefî fakihlerin haram hükmü üzerindeki icmâlarının, Şâfiî fakihler arasındaki ihtilaf sebebiyle icmâ şartlarını taşımadığı için gerçekleşmeyeceğini söylemektedir.¹⁴¹ Halebî, “Raksın Haram Olmasının Hakikatlerinin Açıklanması” başlığı altında Bezzâzi'nin (ö. 827/1424) “Raksın icmâen haram olduğu” hakkındaki görüşünü nakletmiş ve Sünbül Efendi'yi destekler mahiyette icmânın gerçekleşme şartları hakkındaki tartışmaya değinmiştir. Bundan dolayı Halebî'nin konu ile ilgili olarak icmâ şartlarının gerçekleşmediği yönündeki Sünbül Efendi'ye ait delilleri kabul ettiği ancak içerik açısından eksik bırakılan kısımlara eleştirilerini yönelttiği görülmektedir. Hanefiler ve cumhur ulemâ, sûfilerin raksını/devranını içerdiği eylemler bakımından lehv, la'b ve abes kavramlarına dâhil ederek haram hükmünü vermişlerdir. Şâfiîlerden bazı âlimler ise raksı az yapma ve aşırıya gitmemeyi şart koşarak mubah hükmünü vermişlerdir. Halebî, Şâfiîlerin şart koştukları kısmın atlanarak sûfilerin raksına/devranına mubah hükmünün verilmesini eleştirmiştir. Şâfiî âlimler raksın/devranın mubahlığı hakkında, Habeşlilerin mescitte oynadıkları oyun sırasında Peygamber (s.a.v.) ve Hz. Aişe'nin onlara baktığını ifade eden hadis ile Ali, Cafer ve Zeyd'in hacel¹⁴² haliyle raks ettiklerini bildiren hadisi delil getirmişlerdir.¹⁴³ Sünbül Efendi eserinde sahih delilleri naklettikten sonra Halebî'nin çalışmasında belirttiği hadisleri zikretmiştir.¹⁴⁴ Halebî, Şâfiî âlimler tarafından zikredilen bu delillere¹⁴⁵ cevap olarak şunları söylemektedir:

- İki delil arası tearuz olduğunda haram, mubaha tercih edilir.
- İki delil arası tearuz olduğunda, çoğunluğun tercih ettiği görüş esas alınır.¹⁴⁶
- Habeşlilerin raksı, mutlak olarak raks değildir. Aksine kılıç kalkan oyunudur. Konu hakkında Buhârî'den nakledilen bu hadis, “Bayram günü kılıç kalkan oyunu” başlığı

139 a.mlf., *er-Rahs ve 'l-vaks*, 38.

140 a.mlf., *er-Rahs ve 'l-vaks*, 37.

141 Sünbül Efendi, *Risâle-i tahkikiyye*, 22b-28a.

142 Halebî hacel kelimesini şöyle açıklamıştır: “Hacel: kişinin yukarı aşağı zıplaması anlamında kullanılan ve raksın çok olmayan bir halidir.” (Halebî, *er-Rahs ve 'l-vaks*, 39-40.)

143 Halebî, *er-Rahs ve 'l-vaks*, 39-40.

144 Sünbül Efendi, *Risâle-i tahkikiyye*, 22b-24b.

145 Ebu'l-Kâsım Abdülkerîm b. Muhammed b. Abdülkerim er-Râfi'î el-Kazvîni, *el-Muharer fi fikhi'l-İmâmi's-Şâfiî*, thk. Ebü Yakûb Neş'et b. Kemal el-Mısri (Kahire: Dâru's-Selâm, 1434/2013), 1678; Yusuf b. İbrahim el-Erdebîlî, *el-Envâr li-'amâli'l-ibrâr*, thk. el-Fâzıl Halef Mufzî el-Mutlak (Cidde: Dâru'z-Ziya', 1427/2006), 3/523-524; Necmüddin Abdülgaffâr b. Abdülkerim b. Abdilgaffâr el-Kazvîni, *el-Lübâb* (Süleymaniye Ktp.: Mikrofilm, 05535), 69a; a.mlf., *el-Ucâb fi şerhi'l-lübâb* (Süleymaniye Ktp.: Carullah, 00697), (nüsha cildinin eksik olması sebebiyle sayfa numarası tespit edilememiştir.); Mâverdi, *el-Hâvi'l-Kebîr*, 17/188-191.

146 Alâüddin Abdulaziz b. Ahmed b. Muhammed b. Abdulaziz el-Buhârî, *Keşfu'l-esrâr an usûl-i Fahrü'l-İslâm el-Pezdevî* (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1417/1997), 3/158-210.

altında zikredilmiştir.¹⁴⁷ Bu rivayette nakledilen kılıç kalkan oyunu, cihada ve savaşa hazırlık zamanı oynanan bir oyundur. Bu oyun, okçuluk eğitimi ve at eğitimi gibi istisna tutulan konulardandır.¹⁴⁸

- d. Sûfilerin raks/devrana dayanak yaptığı iki hadis, Peygamber (s.a.v.) döneminde gerçekleşmesi mümkün olmayan rivayetlerdendir. Gerçekleşmesi mümkün olmaması sebebiyle istidlalleri de usul ilminde açıklandığı gibi geçerli olmamaktadır. İki delilin tearuzu anında aklî ve naklî olarak uygun olan cumhurun görüşünün, yani haram olanın tercihi daha doğru görülmektedir.¹⁴⁹ Sûfiler, Şâfiî mezhebinde raksın mubahlığına yönelik zikredilen iki şarta ters düşecek şekilde çok yapma, yerinden sıçrama ve sağa sola meyletme gibi hareketlerle yapmaktadırlar. Bundan dolayı sûfilerin yaptığı raks/devran, haram hükmünün icmâ şartlarını geçerli kılmaktadırlar.¹⁵⁰

Halebî'nin icmânın geçerliliği açısından naklettiği ilk iki madde, Hanefî usul eserlerinde zikredildiği gibi verilmiştir.¹⁵¹ Sünbül Efendi'nin konu ile ilgili mezhepler arasında icmâ bulunmadığı görüşüne karşı; Halebî, sûfilerin raksın/devranın mubahlık şartlarına uymamaları sebebiyle haram hükmünde icmânın söz konusu olduğuna dikkat çekmiş ve Sünbül Efendi'nin üçüncü mertebede açıkladığı icmâyâ açıklama getirmemiştir. Halebî'nin yaklaşımı, birinci mertebedeki icmâ olduğu çıkarılmaktadır. Halebî'nin icmânın gerçekleşmeme şartında Şâfiî kaynaklardan yararlanmaması, Sünbül Efendi'nin kullandığı kaynaklara¹⁵² kıyasla onun dayanaklarını zayıflattığı şekilde yorumlanabileceği kanaatindeyiz.

3.2. Meşruiyeti Açısından Cehrî Zikir

Sûfilerin raks/devran ve cehrî zikir lehine getirdikleri deliller, Halebî tarafından beş başlık altında değerlendirilmiştir. Zikredilen deliller, Sünbül Efendi'nin "cehrî zikir" başlığı altında zikrettiği delillerin bir kısmını oluşturmaktadır. Bu bağlamda Halebî'nin sûfilerin raks/devran ve cehrî zikir konularında, kendisine göre, tartışmalı delilleri incelediği görülmektedir:

1. "Ayakta, oturarak ve yatarak Allah'ı zikredenler..." ayeti

Sünbül Efendi Zemahşerî, Kâdî Beyzâvî, Kurtubî ve Nesevî'nin tefsirlerinden yararlanarak, "Göklerin ve yerin yaratılışında, geceyle gündüzün birbiri ardından gelip gidişinde akıl sahipleri için [ibret alınacak] deliller vardır. Ayakta, oturarak ve yatarak Allah'ı zikreden göklerin ve yerin yaratılışı hakkında tefekkürde bulunan (o akıl sahipleri derler ki): "Rabbimiz! Sen bunları boşuna yaratmadın. Seni (her türlü noksan sıfatlardan) tenzih ederiz. Bundan dolayı

147 Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâil el-Buhârî, *Sahîhu'l-Buhârî* (Dımeşk: Dâru'bn-i Kesîr, 1423/2002), "Kitâbu'l-İydeyn", 13 (No. 948, 952); Müslim, "Kitâbu Sâlatu'l-İydeyn", 8 (No. 892).

148 Halebî, *er-Rahs ve'l-vaks*, 41.

149 a.mlf., *er-Rahs ve'l-vaks*, 42.

150 a.mlf., *er-Rahs ve'l-vaks*, 43.

151 Debûsî, *Takvîmu'l-edille*, 28-31; Nesevî, *el-Menâr*, 21.

152 Kazvînî, *el-Muharer*, 1678; Erdebîlî, *el-Envâr*, 3/523-524; Kazvînî, *el-Lübâb*, 69a; a.mlf., *el-Ucâb*, ?; Mâverdî, *el-Hâvi'l-kebir*, 17/188-191.

*bizi cehennem azabından koru!*¹⁵³ ayetini açıklamıştır. Ayette geçen “*Ayakta, oturarak ve yatarak Allah’ı zikreden...*” kısmı, tefsirlerin genelinde özellikle üzerinde durulan yer olmuştur. Zemaşerî, *el-Keşşâf*’da “Ayaktayken, otururken, yatarkenki her hallerinde Allah Teâlâ’yı zikretmekten geri kalmadıklarını” söyleyerek ayeti tefsir etmiştir.¹⁵⁴ Kurtubî de “her hallerinde Allah’ı zikrettiklerini” vurguladıktan sonra Hz. Aişe’den nakledilen “*Peygamber (s.a.v.) her halinde Allah Teâlâ’yı zikrederdi*” hadisini de ekleyerek ayete bir açıklama getirmiştir. Ayetten ve hadisin yorumundan çıkan anlam, zikir mekânı olarak *her yerin* kastedildiğidir. Ancak *her yere helânın* da girmesi, âlimler arasında ihtilafa yol açmıştır. Helâda Allah’ın zikri konusunda Abdullah b. Amr (ö. 65/685), en-Nehâî (ö. 96/714) ve İbn Sirîn (ö. 110/729) cevaz hükmünü verirken, İbn Abbas (ö. 68/688), Atâ (ö. 114/732) ve eş-Şuabî (ö. ?) mekruh hükmünü vermiştir. Bununla birlikte Kurtubî ilk görüşü kabul ettiğini beyan ederek zikir halkası konusuna girmemiştir.¹⁵⁵ Kadı Beyzâvî, ayeti “Yani Allah Teâlâ’yı her türlü durumda daima anarlar” şeklinde tefsir etmiştir.¹⁵⁶ Neseî ise ayeti “İnsanın Allah’ı tüm hallerinde zikretmesinin vurgulandığı” yönünde tefsir etmiştir.¹⁵⁷ Zemaşerî ise ayeti “*Abdullah b. Amr (ö. 65/685), Urve b. Zübeyr (ö. 94/713) ve sahabeden bir grup (r.a.), bayram günü bayram namazının kılındığı yere [musallaya] gittiler. Orada oturarak Allah’ı zikrediyorlardı. Sahabeden bir kaçı gelip; Allah Teâlâ, ayetinde ‘ayakta ve oturarak zikrederler*¹⁵⁸ *buyuruyor’ deyince, hemen ayağa kalkıp ayakta Allah Teâlâ’yı zikretmeye devam ettiler*¹⁵⁹” hadisini de ekleyerek tefsir yapmıştır.¹⁶⁰ Sünbül Efendi, Zemaşerî’nin tefsirinde naklettiği hadisle ashâbın uygulamasına dikkat çekerek ashâbın toplu halde Allah Teâlâ’yı zikretmesi ile gündelik hayattaki sürekli uygulamalarını, ayet delili sonrasında zikretmiş ve cehrî zikrin sünnette yerinin Hanefî fıkıh usûlündeki *meşhur haber* kabilinden olduğuna işaret etmiştir. Kesine yakın bilgi sağlayan *meşhur haber*’in, mütevatir haberde olduğu gibi âm lafzı tahsis ve mutlakı takyid edebileceği usûl âlimleri tarafından söylenmiştir.¹⁶¹ *Meşhur haberin* durumu ve Sünbül Efendi’nin cehrî zikir konusu hakkında kaynak gösterdiği fıkıh eserleri incelediği zaman sûfilerin raksı/devranı hakkında icmânın gerçekleşmemesi, Sünbül Efendi’nin tespitini kuvvetlendirmektedir.¹⁶²

Halebî ise Sünbül Efendi’nin zikrettiği *helâ* konusuna değinerek, müfessirlerin ayetten çıkarttıkları anlamın ilmî olmadığını, ayetten insanın tüm hallerinin umûmunu kapsadığı

153 Âl-i İmrân 3/190-191

154 Ebu’l-Kasım Mahmud b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemaşerî, *el-Keşşâf*, thk. Halil Me’mûn Şihâ (Beyrut: Dâru’l-Ma’rife, 1430/2009), 1/675-676.

155 Kurtubî, *el-Câmi’u l-Ahkâm*, 5/465-466.

156 Beyzâvî, *Envâru’l-Tenzil*, 2/54-55.

157 Neseî, *Medâriku’l-Tenzil*, 3/200.

158 Âl-i İmrân 3/190

159 Ebu’l-Kâsım Süleyman b. Ahmed et-Taberânî, *el-Mu’cemu’l-kebir*, thk. Hamdî Abdülmecid es-Selefi (Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, ts.), 20/157; Zemaşerî, *Keşşâf*, 1/675-676.

160 Benzer diğer tefsirler için bk. Pak, “Osmanlı Döneminde Semâ”, 29-31.

161 Kutluboğa, *Şerhu muhtasari’l-Menâr*, 121; Ahmed b. Ali er-Râzî el-Cessâs, *el-Fusûl fi’l-usûl*, thk. Uceyl Câsim en-Neşimî (Kuveyt: Vezâretü’l-Evkâf ve’ş-Şuûni’l-İslâmiyye - İstanbul: İrşad Kitabevi, 1414/1994), 87-88; ed-Debûsî, *Takvimu’l-edille*, 211.

162 Sünbül Efendi, *Risâle-i tahkikiyye*, 11b-12a; Pak, “Osmanlı Döneminde Semâ”, 28-40.

anlamının çıkarılabileceğini söylemiştir. Bundan dolayı ayetin anlamından çıkan sonuç, Şâri'in yasakladığı yerlerde, helâ ve necis haller gibi, Allah Teâlâ'yı zikretmenin abes olduğudur.¹⁶³ Halebî tarafından getirilen cevaplar, Kurtübî'nin tekrarı mahiyetinde olup farklı kaynaklardan yararlanılmamaktadır.

2. “Melekleri, arşın etrafını kuşatır halde görürsün.”¹⁶⁴

3. Peygamber'in (s.a.v.) vecd hadisi

Peygamber'in (s.a.v.) vecd hadisini, Sünbül Efendi eserinde şu şekilde nakletmiştir:

“Enes'ten (r.a.) rivayet edilmiştir:

Biz, Peygamber (s.a.v.)'in yanındayken Cebrâil (a.s.) geldi ve Peygamber (s.a.v.)'e şöyle dedi: ‘*Ya Rasulallah, senin ümmetindeki fakirler zenginlere göre yarım gün önce cennete girecekler. O yarım gün de beş yüz yıldır.*’¹⁶⁵ Peygamber (s.a.v.) buna çok sevindi ve şöyle buyurdu: ‘*Çinizde bize bir şeyler okuyacak, [neşid] söyleyecek yok mu?*’ Bedevinin biri, ‘*Var, Ya Rasulallah!*’ deyip şunları okudu:

Aşk yılanı çiğrimi ısırdı, yaramın ne doktoru ne de tedavisi vardır.

Ancak dermanım sevdiğim yârdır, ilacım ve tedavim yalnız onun yanındadır.

Bedevi bu beyitleri okuyunca Peygamber (s.a.v.) ve ashâbı birlikte vecde geldiler, öyle ki Peygamber (s.a.v.)'in omuzlarından ridası yere düştü. Vecd halinden çıktıktan sonra ise herkes yerine geçip oturdu. Muaviye b. Ebî Süfyân; ‘*Ya Rasûlallah, ne güzel oynuyorsunuz!*’ deyince Peygamber (s.a.v.); ‘*Sus ya Muâviye! Sevgilinin zikrini işitince içi titremeyen, saygın (şerefli) değildir*’ buyurdu. Sonra Peygamber (s.a.v.), düşen ridasını dört yüz parçaya ayırıp yanında hazır bulunan ashabına dağıttı.

İşte bu hadis bize, işittiğimiz ve bulduğumuz gibi müsned olarak nakledilmiştir. Hadis âlimleri bu hadisin sahihliğini tartışmışlardır. Biz Peygamber (s.a.v.)'den, bu rivayetin dışında, günümüz insanların vecd, semâ, ictimâ ve davranışlarına benzer hiçbir rivayet bulamadık.¹⁶⁶

Peygamber'in (s.a.v.) vecde geldiği bu hadisi Sünbül Efendi sûfilerin vecde gelmesine bir delil olarak Sühreverdi'den zikretmiştir. Sühreverdi'nin *Avârif* inde bu nakil incelendiğinde şu kısmın Sünbül Efendi tarafından nakledilmediği görülmektedir: “Şayet bu hadis sahih olsaydı sûfilerin ve zamanımızdaki kimselerin semâ ve hırkalarını parçalayarak dağıtmalarına ne güzel bir delil olurdu. Allah Teâlâ en doğrusunu bilir.”¹⁶⁷

Halebî de aynı şekilde Sünbül Efendi tarafından nakledilmeyen kısma dikkat çekerek Sühreverdi'nin bu hadisi nakletmedeki gayesinin sûfileri uyarmak olduğunu söylemiştir. Halebî, sûfilerin bu hadisi delil alırken ilk kısmını alarak Sühreverdi'nin açıklamalarını

163 Halebî, *er-Rahs ve'l-vaks* (thk. Abdulkadir el-Arnaut - Hasan es-Semâhî es-Süveydân), 44.

164 ez-Zümer 39/75. Yukarıda konuya yer verildiği için tekrar aktarılmamıştır.

165 İbn Mâce, “Zühd”, 6 (No. 4123); Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, thk. Şuayb el-Arnaut – Âdil Mürşid (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1417/1997), (No. 7946); Ebû İsmâ Muhammed b. İsmâ et-Tirmîzî, *el-Câmiu'l-Kebîr*, thk. Beşşâr Avvâl (Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1996), “Zühd”, 37, (No. 2353-54); Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şuayb en-Nesâî, *Kitâbu's-Süneni'l-Kübrâ*, thk. Hasan Abdulmen'am Şelbî (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1421/2001), “Tefsîr”, 22, (No. 11285).

166 Sünbül Efendi, *Risâle-i tahkikiyye*, 25a-25b.

167 Sühreverdi, *Avârif*, 2/35-36; Halebî, *er-Rahs ve'l-vaks*, 46.

nakletmemelerini din düşmanlığı ve ümmeti aldatma diye açıklamıştır. Din düşmanlığı ve ümmeti aldatma gayesinde olan kimseleri ise “*Onlar, o büyük günde -ki, işte o gün insanlar âlemlerin rabbinin huzuruna çıkacaklar- dirilteceklerini akıllarına getirmiyorlar mı?*” ayetine muhatap kılarak Sünbül Efendi’nin eksik naklinin sonuçlarına vurgu yapmıştır. Hadisin sıhhat durumu hakkında ise Ahmed b. İbrahim es-Serûcî’nin (ö. 710/1310) *Şerhu’l-Hidâye*’de bu hadise “mevzû” dediğini, Ahmed b. Muhammed İbn Ebî Hacer’in (ö. 643/1245) *Gaysu’l-âriz* adlı eserinde bu hadis hakkında “Hadis âlimleri, yalan ve uydurma hadis olduğu konusunda ittifak etmişlerdir” dediğini ve Şâfiî Muhammed b. Musa ed-Demîrî’nin (ö. 808/1405) *Şerhu’l-Minhâc*’ında “Peygamber’e (s.a.v.) semâ nispet edenlere tazîr cezası uygulamanın gerektiğini ve “*Men kezebe aleyye*” hadisi gereğinin bu kimseler için yerine geleceğini” ifade ettiğine dikkat çekmiştir.¹⁶⁸ Nevevî, Sühreverdî tarafından nakledilen hadis hakkında şunları söylemektedir: “[Bu hadis] batıldır. Rivayet edilmesi haramdır. Hz. Peygamber’e (s.a.v.) atfedilmesi helal olmayıp yapan kimsenin ta’zîrle cezalandırılması gerekmektedir. İhtiyat kaydıyla Sühreverdî’nin bu hadisi nakletmesine kanmamak gerekmektedir.”¹⁶⁹

4. Cenâze’de cehrî zikir hadisi

Sünbül Efendi, *Risâle-i tahkikiyye*’sinde bu konuya “Davet ancak cehrî (açıktan) yapılır”¹⁷⁰ ifadeleriyle başlamış ve Peygamber’den (s.a.v.) nakledilen şu rivayete yer vermiştir: “*Ey Ebû Hureyre! Ölülere kelime-i tevhid’i telkin et. Şüphesiz ki kelime-i tevhid bütün günahları siler.*” Ebu Hureyre devamında, “*Ya Rasulallah, bu ölüler içindir; peki diriler için nasıl olacak?*” deyince, Peygamber (s.a.v.), “*Kelime-i tevhid, en iyi silicidir, en iyi silicidir.*” buyurmuştur.¹⁷¹

Sünbül Efendi bu delilde “Kelime-i tevhidi telkin etmenin ancak cehrî olarak yapılacağı” anlaşılacağını ve cehrî zikrin farz olduğunu söylemiştir.¹⁷² Bununla birlikte Sünbül Efendi, tartışmayı farklı bir boyuta çekerek evleviyet bakımından cehrî zikrin mi yoksa hafî zikrin mi câiz olduğunu incelemiş ve “*Yazıklar olsun o namaz kılanlara ki, namazlarını önemsemezler.*”¹⁷³, “*Ey İman edenler, Allah’ı çokça zikredin.*”¹⁷⁴ ve “*Onlar namaza kalktıklarında tembellik ederler. İnsanlara gösteriş yaparlar. Allah’ı da az zikrederler.*”¹⁷⁵ ayetleriyle, ibadetlerin açıktan yapılmasını delil getirerek cehrî zikrin önemine dikkat çekmiştir.

Evleviyet bakımından konuyu incelerken Sünbül Efendi, farz ibadetlerin açıktan yapılması gerektiği gibi zikrin de farz olması sebebiyle cehrî yapılması gerektiğini zikretmiş ve

168 Halebî, *er-Rahs ve’l-vaks*, 46-7.

169 Ebu’l-Hasan b. Annâkî el-Kenânî, *Tenzihü’ş-şerîati’l-merfûa ‘ani’l-ahbârî’ş-şenâti’l-mevzûa*, thk. Abdülvehhab Abdüllatif - Abdullah Muhammed es-Siddîk (Kahire: Mektebetü’l-Kahire, ts.), 2/295.

170 Sünbül Efendi, *Risâle-i tahkikiyye*, 13a.

171 Ebû Nuaym Ahmed b. Abdillâh b. Ahmed b. İshak b. Musa b. Mihrân el-İsfehânî, *el-Ma’rifetü’s-sahabe*, thk. Âdil b. Yusuf el-Azezî (Riyad: Dâru’l-Vatan, 1419/1998), 4/2189 [h.n.: 5488]; Ebû Bekr Abdürrezzâk b. Hemmâm es-Sanânî, *el-Musannef*, thk. Habiburrahman el-Azamî (Beyrut: el-Mektebetü’l-İslâmî, 1403/1983), 3/387; Gazzâlî, *İhyâ*, 2/356.

172 Sünbül Efendi, *Risâle-i tahkikiyye*, 13b.

173 el-Mâun 107/4-6

174 el-Ahzâb 33/41

175 en-Nisâ 4/142

Zemahşerî'nin yukarıda nakledilen ayetlere getirdiği tefsir ile görüşünü desteklemiş¹⁷⁶ ve sunları söylemiştir:

“Bahsedilen şeylerden cehrî zikrin sahihliği ile cenazenin önünde ve arkasında ölüye telkin etme, ölülere ve dirilere telkinde bulunma, gafilleri ve zalimleri uyarma, dünya ve makam-mevki sevgisi ile kalpleri katlaşmışları özellikle de zamanımızdaki âlim ve yöneticileri uyarmanın sahihliği tam olarak ortaya çıkmıştır.”¹⁷⁷

Sünbül Efendi ayrıca fıkıhın kazuistik yapısını kullanarak itiraz gelebilecek soruları şu şekilde sıralmıştır:

“[Birinci İtiraz:]

eş-Şir'at adlı kitapta, ‘Ölünün arkasında hiçbir şekilde ses yükseltilemez, çünkü o vakit, mahşer gününe benzemekte olup o gün hakkında da Allah Teâlâ'nın, ‘*Rahman için sesler kısılır. Fısıltudan başka hiçbir şey işitemezsin*’¹⁷⁸ şeklindeki ayetinde de seslerin kısılacağı ve sesli konuşulamayacağı anlaşılmaktadır’, *el-Hülâsa* ve şerhinde, ‘Yüksek sesle zikir çekmek ve cenazeyi uğurlarken Kur'an okumak mekruhtur. Çünkü bunlar ehl-i kitabın yaptıklarına benzemektedir’ şeklinde dile getirenler itiraz olarak ileri sürülebilir.

[İkinci İtiraz:]

Uyarıcı ve açık bir delille reddiyesi yapılacak iki konuda ve diğer bahsedilecekler hakkında biz bir açıklama yapmadan önce, sen şunu da sorabilirsin:

Ebu Musa el-Eş'ârî'nin Peygamber'den (s.a.v.) rivayet ettiği ‘*Ey İnsanlar! Kendinize gelin! Siz ne sağır ne de uzakta olan birine dua ediyorsunuz. Aksine siz her şeyi hakkıyla işiten, hep size yakın ve sizinle birlikte bulunan birine dua ediyorsunuz*’ şeklindeki hadisi, Peygamber (s.a.v.) bir sefer esnasında ashâbı yüksek sesle tekbir getirirken söylemiştir. Bu da cehrî zikrin kerahetine, dahası haramlığına işaret etmez mi?¹⁷⁹

Birinci itirazda nakledilenlere Sünbül Efendi cevap vermemiş ikinci itiraza cevap vermiştir. İkinci itiraza karşı hadisin şerhlerinden yararlanarak “Hafî zikrin müstehaplığına” işaret edildiğini söylemiştir. Tîbî hadisin şerhinde, “Mürşidin tarikata yeni giren müridinden içinde kökleşen kimi duyguları atması için sesini yükseltmesini isteyebileceğini” dile getirmiştir. Herevî ise hadiste “Bayram ve hac tekbirleri dışında dualarda kısık sesle dua etmenin mendupluğuna işaret edildiğini” söylemiştir.¹⁸⁰ Sıhhat durumunu incelediğimizde hadisin Buhârî, Müslim, Ebû Dâvud ve İbn Mâce’de nakledildiği ve hadis hakkında *sahih* kaydı düşüldüğü görülmektedir.¹⁸¹

Halebî'nin üzerinde en detaylı durduğu konu, cenaze yanında yürürken cehrî zikir konusudur. O, dört mezhebin kaynaklarından hareketle cenaze yanında yürürken, düğünlerde vb. durumlarda

176 Zemahşerî, *Keşşâf*, thk. Âdil Ahmed Abdülmevcüd - Ali Muhammed Muavvaz (Riyad: Mektebetü'l-Ubeykân - Beyrut: Dâru'l-Marife 1418/1998), 6/443; Sünbül Efendi, *Risâle-i tahkikiyye*, 13b-14a; Pak, “Osmanlı Döneminde Semâ”, 40-46.

177 Sünbül Efendi, *Risâle-i tahkikiyye*, 14b.

178 Tâhâ 20/108

179 Sünbül Efendi, *Risâle-i tahkikiyye*, 15a.

180 Sünbül Efendi, *Risâle-i tahkikiyye*, 15b.

181 Muhammed b. Abdillâh el-Hatîb et-Tebrîzî, *Mişkâtü'l-mesâbih*, thk. Abdülhamid el-Hindâvî (Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 1432/2011), 2/723 (no: 2271).

cehrî zikir uygulamalarının sûfilerin ortaya attığı bid'atlardan olduğuna dikkat çekmiştir.¹⁸² Bundan dolayı cenaze yanında yürürken cehrî zikir çekmenin hükmünün dört mezhebin kitaplarında yazılı olduğunu belirterek kaynaklardaki görüşleri aktarmıştır. Halebî'nin aktardığı kaynaklar şu şekildedir: Hanefî mezhebinden Kadîhân (ö. 592/1196), *Fetâvâ*'sında, “Zikir çekerken sesi yükseltmenin mekruh olduğunu ve şayet kişi Allah Teâlâ'yı zikretmeyi istiyorsa içinden zikretmesinin gerektiğini” belirtmiştir.¹⁸³ Aynı şekilde *el-Fetâvâ'z-Zâhiriyye* adlı eserde cehrî zikir ile ilgili olarak “mekruh” hükmü verilmiştir. *Nihâyetü'l-kifâye*'de et-Timurtâşî (ö. 610/1213) “Zikir ve kıraat esnasında sesin yükseltilmesini, kâfirlerin fiiline benzediği için mekruh olarak” değerlendirmiştir.¹⁸⁴ Şâfiî mezhebinden olan Nevevî *el-Minhâc*'ında, “Cenaze yanında gürültü yapmayı/feryat fğan halinde olmayı mekruh” kabul etmiştir. *el-Minhâc*'ın şârihi Demîrî (ö. 808/1405), “Peygamber'in (s.a.v.) cenaze, kıyas ve zikir anında sesin yükseltilmesini hoş karşılamadığına dair rivayeti esas alarak” cehrî zikre mekruh hükmünü vermiştir.¹⁸⁵ Demîrî, cenazeyle yürürken Kur'an kıraati ve zikir yaparken sesin yükseltilmemesinin verdiği mekruh hükmü gereği de daha doğru olduğu kanaatini zikretmiştir.¹⁸⁶ Hanbelî mezhebi eserlerinden *el-Furû*'da, “Zikrin ve kıraatin sessiz yapılmasının sünnet, Kur'an kıraati esnasında bile sesli okumanın mekruh olduğu” zikredilmiştir. İbn Teymiyye ve Hanbelî âlimlerden bir grup, cenaze yanında yapılan cehrî zikre haram hükmünü vermişlerdir.¹⁸⁷ Malikî mezhebi eserlerinden *el-Medhal*'de ise “Cenazeyle beraber yürürken yapılan ve sûfilerin yolda yürürken yaptıkları zikir bid'at olarak” değerlendirilmiştir.¹⁸⁸

Halebî, cenaze yanında zikir çekmenin mekruh ve haram olduğu yönündeki görüşler dikkate alındığında sûfilerin cehrî zikrine cevaz hükmünün verilemeyeceği sonucuna ulaşmıştır. Ayrıca Halebî, cehrî zikrin Peygamber (s.a.v.) ve ashâbı zamanında yapılmaması, buna dair açık veya gizli bir delilinin bulunmaması, kıyas şartının yokluğundan dolayı bayram günlerindeki telbiye ve tekbire kıyaslanamaması sebeplerinin neticesi olarak yüksek sesle zikir çekmeye bid'at

182 Halebî, *er-Rahs ve'l-vaks*, 57.

183 Hasan b. Mansûr Fahrüddin el-Özcendî (Kâdîhân), *el-Fetevâ-yı Alemkiriyye el-ma'rûf bi'l-fetevâ-yı Hindîyye ve bi-hâmişihâ fetevâ-yı Kâdîhân* (Mısır: el-Matbaatü'l-Kübra'l-Emîriyye, 1310/1893), 1/163.

184 Halebî, *er-Rahs ve'l-vaks*, 58.

185 Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Ali el-Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî (Kahire: Merkezu Heçr li'l-Buhus ve'd-Dirâseti'l-Arabîyye ve'l-İslâmiyye, 1432/2011), 4/74 [Ahkamul Cenâiz 92]; Ebu'l-Bekâ Muhammed b. Musa b. İsa ed-Demîrî, *en-Necmü'l-vehhâc ff-şerhi'l-minhâc* (b.y.: Dâru'l-Minhâc, 1425/2004), 3/100-101.

186 Halebî, *er-Rahs ve'l-vaks*, 59. Bk. Demîrî, *en-Necmü'l-Vehhâc*, 3/101.

187 Halebî, *er-Rahs ve'l-vaks*, 59. Bk. Şemsüddîn Muhammed b. Muflih el-Makdisî, *Kitâbu'l-fürû*, thk. Abdullah b. Abdulhasen et-Türkî, (Kahire: Dâru'l-Müeyyed - Müessesetü'r-Risâle, ts.) 3/369.

188 Halebî, *er-Rahs ve'l-vaks*, 60. Bk. Ebu Abdillâh b. Muhammed b. Muhammed İbnü'l-Hâc el-Adberî, *el-Medhal ila tenmiyeti'l-'amâl bi-tahsîni'n-niyyât ve tenbîhi ala ba'zi'l-bid'i ve'l-fevâidi elletî intehalet ve beyânü şen'âtihâ*, thk. Tevfik Hamdân (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, ts.), 3/194.

hükmünü vermiştir.¹⁸⁹ Halebî bu hükmüne ek olarak tavaf esnasında telbiye veya tekbirin cehren yapılması şer'an belirlenmediği için ferdî olarak yapılması gerektiğini söylemiştir. Tavaf esnasında telbiye veya tekbirin yüksek veya kısık sesle koro halinde söylenmesi, nağmeli okunması, ilave yapılması veya kısaltılması, harflerde uzatma ve değişikliğe gidilmesi gibi tüm durumların Kur'an kıraatinde olduğu gibi zikirde de haram olduğu hükmünün çıkacağına dikkat çekmiştir.¹⁹⁰

Halebî, cenaze yanında yürürken cehrî zikrin hükmünü bid'at olarak açıkladıktan sonra sâfilerin cehrî zikri *bid'at-ı hasene* olarak görmelerini, kavramı yanlış anlamda kullanma olarak ifade etmiştir. Bid'at olduğuna dair yukarıda verilen görüşleri de ekleyerek cenazeyle beraber yürürken yapılan cehrî zikrin mekruh olduğu hükmünde icmâ edildiğini dile getirmiş, icmâ ehlinin çirkin gördüğü bir şeyin Allah katında da çirkin olduğuna vurgu yaparak cehrî zikrin caiz olmadığı sonucuna ulaşmıştır.¹⁹¹ Sünbül Efendi ise konuyu delillendirirken ayet ve hadis kullanmıştır. Halebî ise dört mezhep âlimleri tarafından verilen hükümleri esas alarak cehrî zikrin mekruhlığı konusunda icmânın oluştuğu sonucunu elde etmiştir. İki âlimin cenaze yanında yürürken yapılan cehrî zikir için naklettikleri deliller hakkında Sünbül Efendi'nin yararlandığı kaynaklar, Halebî tarafından kullanılmamaktadır. Halebî'nin yararlandığı delilleri ve haramlığı konusunda icmâ sonucuna varması hakkında Sünbül Efendi'nin bir tespitinin olmadığı görülmektedir.

5. İbn Mes'ûd'dan gelen mescidde zikir rivayeti

Halebî'nin üzerinde durduğu en son delil, İbn Mes'ûd (ö. 32/652) tarafından zikredilen delildir. Sünbül Efendi, İbn Mes'ûd'un rivayetini konuya bir itiraz olarak şu şekilde zikretmiştir:

“Bir topluluk, toplu halde yüksek sesle tehlil (kelime-i tevhid) getirirken İbn Mes'ûd onlara, ‘Ben sizi bid'atçiler olarak görüyorum’ demiş hatta onları mescitten çıkartmıştır’ şeklinde sahih bir rivayet bulunmaktadır. Bu ise el-Bezzâzî'nin *Kitâbu'l-istihsân*'ında naklettiği gibi yüksek sesle zikrin mekruhlığına dahası haramlığına işaret etmektedir. *Fetâvâ-yı Kâdihân*'da zikredilen ‘Yüksek sesle zikir çekmek, haramdır’ ifadesi de bunu desteklemektedir. Abdullah b. Mes'ûd'dan (r.a.) sahih rivayetle nakledilen, ‘Bir topluluğu mescitte toplanıp yüksek sesle tehlil ve salavat getirdiklerini işitince, hemen oraya gidip onlara, ‘Biz bu yaptığınızı Peygamber'in (s.a.v.) zamanında görmedik. Ben sizi bid'atçiler olarak görüyorum’ demiş ve sözünü onları mescitten çıkarıncaya kadar da söylemeye devam etmiştir’ ifadesi de bahsedilen durumu desteklemektedir. Peki, sen bu konu hakkında ne dersin?’”¹⁹²

Sünbül Efendi'nin itiraz hakkındaki reddiyesini şu başlıklar çerçevesinde inşa etmiştir:

189 Telbiye'yi yüksek sesle söylemek, Hanefî, Şafî ve Hanbelîler'e göre müstehabtır. Mâlikiler ise orta sesle söylemektedirler. Peygamber'den (s.a.v.) yüksek sesle söylendiğine dair rivayetler olsa da Halebî'nin cehrî olarak yüksek sesle ve topluca söylenmesine dair farz ifade eden bir emri olmaması sebebiyle “şer'an belirlenmediği”ni ifade edilmiştir. Bk. Salim Ögüt, “Telbiye”, *Türkiye Diyanet İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2011), 40/396-97.

190 Halebî, *er-Rahs ve'l-vaks*, 60-1.

191 a.mlf., *er-Rahs ve'l-vaks*, 64-5.

192 Sünbül Efendi, *Risâle-i tahkikiyye*, 15b.

- a. Abdullah b. Mes'ûd'dan nakledilen rivayet mevkuf hadis, yani sahabe kavlidir.
- b. Bezzâzî, cehrî zikir haramdır.
- c. Kâdihân, cehrî zikir haramdır.
- d. Abdullah b. Mes'ûd, Peygamber (s.a.v.) döneminde böyle bir olayın vuku' bulmayıp yeni yaşanması sebebiyle cehrî zikir bid'attır.

Sünbül Efendi, itiraz başlıklarına dört madde halinde şu cevapları vermiştir:

“1. Abdullah b. Mes'ûd (r.a.)'dan nakledilen bu rivayet hakkında, rivayetin sahih olmadığını söyleriz. Çünkü bu rivayet cehrî zikir hakkında önceden belirttiğimiz gibi Kur'an-ı Kerim'in ayetleri, kudsî ve nebevî sahih hadisler, fıkıh kitapları ve mukarrebun meleklerinin fiillerinin geneline aykırı olmadığı gibi Allah Teâlâ'nın '*Allah'ın meşitlerinde O'nun isminin anılmasını engelleyenlerden ve onların tahribine çalışanlardan daha zalim kim olabilir?*'¹⁹³ ayetine de aykırı değildir. Dahası bu tür iddialar, kendi iddialarına meşruluk kazandırmak için Abdullah b. Mes'ûd'a yapılmış büyük bir iftiradır.

2. Böyle bir olay vâki' olsa bile, kat'î deliller karşısında tek bir rivayet olduğu için değer taşımaz.

3. Kâdî (Kâdihân) ve diğerlerinin 'Yüksek sesle zikir çekmek haramdır' görüşündeki 'haramdır' ifadesi, 'Ahirette sahibi (Rabbi) tarafından cezalandırılır ve azaba çaptırılır' anlamındadır. Cehrî zikir çekmenin haram oluşu ise akıl ile sabit olmaz. Aksine nakil ile sabit olur. Herhangi bir ayette, hadiste, eserde kıyamet günü cehrî zikir getirmelerinden, Allah Teâlâ'nın tevhidini ortaya çıkartmalarından, Allah'ın şanını yüceltmelerinden ve yaymalarından, gafilleri gafletten uyandırmalarından ve müminlerin kalplerine tevhid inancını ekmelerinden dolayı azap edileceği haber verilmiş hiçbir kavim işittin mi?

Cehrî zikirde gösteriş (riya) ihtimali, cehrî zikrin haram olmasını gerektirmez. Aksine cehrî zikrin amacı, salih ve meşru bir niyetle, bayram, ihram, hac, ezan, hutbe tekbirlerini yaygınlaştırma, gafilleri gafletten uyandırma, canlılara ve ölümlere telkinde bulunma ve bunların dışındaki şeylerde olduğu gibi Allah'ı açıktan anmaktır. Ancak bu sayılanlar olmadığı zaman hafî zikir, cehrî zikirden daha evlâdır. Cehrî zikir bu bahsedilenlerle şayet aynı anda yapılabilir ise hafî zikirden daha evlâdır.

Hülâsa, diğer ibadetlerdeki gibi Allah Teâlâ'yı zikretmek, diğer ibadetlere göre daha faziletli bir ibadettir. Allah Teâlâ'nın; '*Allah'ın zikri en büyüktür*'¹⁹⁴ ayetindeki buyruğu da bunun en büyük ibadet olduğunun göstergesidir. Diğer ibadetleri açıktan ve gizliden yapmanın caiz olması gibi Allah Teâlâ'yı zikretmek de caizdir. Bunu Allah Teâlâ'nın şu ayeti de desteklemektedir; '*Şayet sadakalarınızı açıktan vererseniz, gerçekten güzel bir şey olur. Yok, eğer onu gizlice fakirlere vererseniz, bu sizin için daha hayırlıdır.*'¹⁹⁵ Allah Teâlâ'yı zikretmek ise sadakaların en hayırlısıdır.

4. Abdullah b. Mes'ûd (r.a.)'un görüşü –ki bu da doğru ise- kat'î delil türünden değildir. Çünkü şer'î delil; kitap, sünnet, icmâ ve kıyastan ibarettir. O fiilin açıktan yapılmasının onlarla da bir ilgisi yoktur. Aksine yukarıda geçtiği üzere, ilgili tespitlere aykırıdır.¹⁹⁶

193 el-Bakara 2/114

194 el-Ankebût 29/45

195 el-Bakara 2/271

196 Sünbül Efendi, *Risâle-i tahkikiyye*, 15b-16b.

Sünbül Efendi'nin reddiyelerini dört madde halinde şu şekilde de inceleyebiliriz:

- a. Sünbül Efendi, Abdullah b. Mes'ûd'dan nakledilen rivayetin sahih olmadığını söylemiş ve kaynak zikretmemiştir. Araştırmalarımız sonucunda hadis sadece Dârimî'de (ö. 255/869) nakledilmektedir.¹⁹⁷ Ayrıca hadis, *Allah'ın mescitlerinde O'nun isminin anılmasını engelleyenlerden ve onların tahribine çalışanlardan daha zalim kim olabilir?*¹⁹⁸ ayetine karşı olarak nakledilmiş ve deliller arası teâruzun gerçekleştiği görülmüş ve *kavl-i sahabi* kendinden daha güçlü olan ayet karşısında şâz durumuna düşmüştür. Sünbül Efendi, rivayetin şâz durumuna düşmesi sebebiyle zikredilen hadisin Abdullah b. Mes'ûd adına uydurulduğunu söylediği kanaatindeyiz.
- b. Sünbül Efendi, hadisin sahih olsa dahi subûtu ve delaleti kat'î bir delile teâruz ettiğini söylemiş ve böyle bir delile teâruz eden haber-i vahid üzerine hüküm bina edilemeyeceğine dikkat çekmiştir.
- c. Sünbül Efendi, Bezzâzî'nin ve Kâdîhân'ın verdikleri fetvâlarda naklin değil aklın esas alındığını söylemiştir. "*Mevrid-i nassda içtihadı mesağ yoktur*" kuralından hareketle fakihlerin söz konusu görüşlerinin mevrîd-i nassın bulunması sebebiyle geçersiz olduğuna dikkat çekmiştir.
- d. Sünbül Efendi, rey ve içtihatla hüküm verilemeyen meselelerde mevkuf haberle verilen görüşün kabul edilmesinde ittifak olduğunu belirtmiş, rey ve içtihat ile hüküm verilebilen meselede ise amelî bir mesele olması halinde mevkuf haber ile hüküm vermenin mümkün olmadığını zikretmiştir.¹⁹⁹

Sünbül Efendi'nin bir itiraz olarak zikrettiği İbn Mes'ûd rivayeti konusunda Halebî, sûfilerin İbn Mes'ûd'u mutaassıp olarak gördüklerini ifade ederek onları eleştirmiştir. Onların taassupları karşısında İbn Mes'ûd'u savunmak üzere onun Peygamber (s.a.v.) tarafından övüldüğü hadisleri zikretmiştir. Halebî, rivâyete yapılan itirazın İbn Mes'ûd'un "*Allah'ın mescitlerinde O'nun ismini anılmasını engelleyenlerden ve onların tahribine çalışanlardan daha zalim kim olabilir?*"²⁰⁰ ayetine aykırı bir harekette bulunması sebebiyle yapıldığına dikkat çekmiş²⁰¹ ve ayetin açıklamasını şu şekilde yapmıştır:

"ان يذکر" ifadesi ikinci mef'ulü 'منع' üzere nâşp edilmesi sebebiyle, ayette zikredilen tüm sebepleri kapsamaktadır. Bu durum ise cevabın bir kısmıyla çelişmektedir. Şayet birisi, 'Falanca kişinin bana [bir şey] vermesini engelledim' derse bununla vermenin sadece bir türünü vermeyi kastetmesi yanlış olur. Vermenin tüm türlerini kastederek engellemesi daha doğru olur. Allah'ın mescitlerinde Allah'ın adının anılmasını engellemekle de ancak zikrin türlerinin engellendiğinin anlaşılması [sebebiyle], zikrin sadece tek türünün engellenmesi buradan anlaşılmamaktadır. İbn Mes'ûd'un yaptığı hareket, Peygamber'in (s.a.v.) sünnetine

197 Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahmân b. el-Fazl b. Behrâm ed-Dârimî, *Sünen-i Dârimî*, thk. Hüseyin Selim Esed er-Riyâdî (Riyad: Dâru'l-Mugnî, 1421/2000), "Mukaddime", 23 (No. 210).

198 el-Bakara 2/114

199 Debûsî, *Takvîmu'l-edille*, 177-178; Kutluboğa, *Şerhu muhtasari'l-menâr*, 159-160.

200 el-Bakara 2/114

201 Halebî, *er-Rahs ve'l-vaks*, 57.

aykırı olması sebebiyle, zikrin benzer türevlerini dahi olsa engellememesi bid'attir. Abdullah b. Mes'ûd'un rivayette nakledilen eylemi yapmış olması, Allah'ı zikretmenin mekruhluğu sebebiyle değildir, yapılan hareketin bid'atlığı sebebiyle cehrî zikre mekruh hükmünü vermesinden kaynaklanmaktadır."²⁰²

Halebî, görüldüğü üzere cehrî zikir konusunu sadece İbn Mes'ûd'a itiraz olarak getirilen el-Bakara 114. ayeti üzerinden değerlendirmiş ve ayetten çıkardığı hüküm sebebiyle cehrî zikre mekruh hükmünü vermiştir. Ayrıca Halebî, Sünbül Efendi'nin itiraz olarak naklettiği meseledeki gibi durumun olmadığını açıklamak için ayetin tefsirini yapmış ve görüşüne uygun itirazını delillendirmiştir. Getirdiği itirazda nakil zikretmemiştir. Konuya getirdiği gramer açıklamasını Zemahşerî'nin *el-Keşşâf*'ından birebir nakletmiştir.²⁰³

Sonuç

Fıkıh ve tasavvuf disiplinlerinin 3/9. yüzyıldan günümüze kadar süren tartışmaları 9/15 ve 10/16. yüzyıllarda Osmanlı Devleti yükseliş döneminde de devam etmiştir. Semâ ve raks/devram fakihler tarafından gına', lahn, raks vb. haram olan fiillere benzetilerek caiz olmadığına yönelik deliller zikredilirken, sûfiler ise ruhânî vecd haliyle yaptıkları semâ'nın ve raks/devranın farklı şeyler olduğunu maksatlarının nakillerde emrolunan zikri yaptıklarını ve niyetlerinin ibadet olduğunu söylemektedirler. İki disiplin tarafından çıkan tartışmalar neticesinde sufilerin ruhânî vecd ile yaptıkları semâ, raks/devran ve cehrî zikir kavramların caiz olmadığına yönelik çalışmalar fıkıhçılar tarafından yazılırken sûfiler tarafından ise caiz olduğuna dair birçok risale kaleme alınmıştır. Hazırlanan lehteki ve aleyhteki bu risalelerde meseleler derinlemesine tahlil edilerek naklî ve aklî birçok delilden yararlanılmıştır. Bu bağlamda 10/16. yüzyılda semâ, raks/devran ve cehrî zikri kavramlarını lehte savunan Halvetî şeyhi Sünbül Efendi'nin *Risâle-i tahkikiyye* adlı eseri de çalışmalardan birisidir. Sünbül Efendi, ilk zamanlar sûfilerin ruhânî hallerine karşıyken daha sonra Cemâl-i Halvetî ile tanışmasıyla tasavvufa yönelmiştir. Şeyhinin vefatıyla birlikte Koca Mustafa Paşa Camii'nde Halvetiyye tarikatı Cemâliyye kolunun kurucusu şeyhinin makamına oturmuştur. 33 yıllık şeyhlik dönemince sûfilerin ruhânî hallerine karşı Sarıgözü Nureddin Efendi ve Molla Arab gibi medrese ehli fakihler tarafından gösterilen tepkilere karşı *Risâle-i tahkikiyye* adlı eserini kaleme almıştır. Osmanlı Devleti'nde fıkıh ve tasavvuf disiplinleri arasındaki semâ, raks/devran ve cehrî zikir tartışmalarının Selim I döneminde başladığını eserinin mukaddimesinde zikretmiştir. Sünbül Efendi'nin sunduğu tarihsel tasavvur ile bizlere tasavvufa karşı fiziksel müdahaleye kadar giden 11/17. yüzyıl Kadızâdeliler-Sivâsîler vakalarının tarihsel perspektifine ışık tuttuğu ve *Risâle-i tahkikiyye* adlı eseri önemli hale getirdiği görülmektedir.

Sünbül Efendi'nin yaşadığı dönemde tartışmalar devam ederken aynı zamanda kaynaklarda zikredilmeyen kendisiyle aynı dönemde yaşamış ve Fatih Camii'sinin imam hatibi olan

202 a.mlf., *er-Rahs ve'l-vaks*, 74.

203 Zemahşerî, *Keşşâf*, 1/92-93.

İbrahim el-Halebî de *er-Rahs ve 'l-vaks* adlı eserini semâ, raks/devran ve cehrî zikrin aleyhinde haramlığını delillendirmek üzere kaleme almıştır. Hayatı hakkında kaynaklarda detaylı bilgiye rastlamadığımız İbrahim el-Halebî, döneminde fıkıh ilmine yönelik birçok çalışma yapan üretken bir kişidir. Sûfilerin vecd haliyle yaptıkları ruhânî tezâhürlere karşı durmuş ve bu konuda kaleme aldığı *er-Rahs ve 'l-vaks* adlı çalışması Kadızâdeliler dönemi temel kaynaklarından olmuştur. Sünbül Efendi, *Risâle-i tahkikiyye* adlı eserini semâ, raks/devran ve cehrî zikir kavramların caizliğini savunmak üzere, “Sûfilerin ve arkadaşlarının halkalar halinde bir araya gelip devran ile Allah Teâlâ’yı çokça zikretmeleri ve ayakta aşka gelmeleri caiz midir değil midir?” sorusuna cevap niteliğinde kaleme aldığını söylemiştir. *Risâle-i tahkikiyye*'nin tespit edilen Osmanlıca ve Arapça olan 24 nüshadan müellif nüshasına ulaşılammıştır. Bundan dolayı eserini mukaddimesinde Süleyman I' e dua cümleleriyle başlaması sebebiyle Süleyman I' in tahta çıktığı dönem (926/1520) ile 936/1529 vefat tarihi aralığında yazdığı öngörülmektedir. Bundan dolayı Sünbül Efendi'nin eserini Süleyman I' in tahta çıkışı olan 926/1520 tarihi ile Sarıgörez Nureddin Efendi'nin 928/1530 yılındaki vefatı arasında ya da Süleyman I' in tahta çıkış tarihi 926/1520 ile İbrahim el-Halebî'nin eserini kaleme aldığı 934/1527 tarihleri arasında kaleme aldığı yaptığımız çalışma neticesinde tahmin edilmektedir. Ayrıca Kâtip Çelebî'nin *Keşfü'z-zünûn* adlı eserinde İbrahim el-Halebî'nin *er-Rahs ve 'l-vaks*'ını Sünbül Efendi'ye reddiye olarak kaleme aldığı tespitinde bulunması ve el-Halebî tarafından Sünbül Efendi'nin eserinin konu ve delil sırasını takip ederek verilen cevaplandırması ve İbrahim el-Halebî'nin müellif nüshasının 934/1527 yılında istinsah edilmesi sebebiyle tespitimizi desteklediğini görmekteyiz. Bu tespitlerimiz sebebiyle çalışmamıza konu olan “İbrahim el-Halebî'nin *er-Rahs ve 'l-vaks*'ını Sünbül Efendi'nin *Risâle-i tahkikiyye*'sine bir reddiye olarak kaleme almıştır” hipotezinin doğrulandığı kanaatindeyiz. Başka bir deyişle Sünbül Efendi'nin İbrahim el-Halebî'ye reddiye olarak eserini kaleme aldığı hipotezinin de geçersiz olduğu tespit edilmektedir.

Sünbül Efendi'nin yöneltilen eleştirilere cevabı iki türlü olmuştur: Birincisi sûfilerin toplu halde yaptıkları zikre raks denilmesi ve sûfilerin ibadet maksadıyla yaptıkları raksa icmâen haram fetvasının verilmesidir. İkincisi ise cehrî zikrin hafî zikirden evleviyet bakımından üstün olmasıdır. Sünbül Efendi tarafından sûfilerin yaptığı devrana raks denilmesi terminolojik, şer'î ve örfî bakımdan uygun görülmemiştir. Sûfilerin semâ meclislerinde ayakta raks/devran ile zikri cehrî yapmaları *mukarrabûn meleklerinin* arşın etrafındaki tavaflarına benzetilmiştir. Raksın icmâen haram olduğuna dair karşı zikredilen hususlarda ise “Raks, icmâen haramdır” iddiasının geçerliliği bakımından gerekli şartları taşımadığını söylemiştir. Bununla birlikte icmânın geçerlilik şartlarının iddia edildiği gibi bu meselede cevaz veren âlimlerin görüşleri olması sebebiyle haramlığının mümkün olmayacağını usul kaideleri çerçevesinde incelemiştir. Cehrî zikrin hafî zikirden evleviyet bakımından üstün olduğu konusunda ise ayaktayken, otururken ve yatarken Allah' ı anın ayeti, mukarrabun meleklerin arşın etrafını kuşatırken Allah' ı zikri ayeti, paygamberin vecde geldiği hadisi, cenazede cehrî zikir hadisi ve İbn Mes'ûd tarafından mescidde cehrî zikir çekenlerin çıkartılması hadisi delil olarak zikredilmektedir. Sünbül Efendi ve Halebî

arasında ayetler arasında ihtilaf görülmemekle birlikte, hadisler konusunda Halebî tarafından itirazlar getirildiği görülmektedir. Sühreverdî'nin *Avârif* inde Peygamber'in vecd haliyle ridasını parçalattığı hadis üzerinde el-Halebî hadisin sıhhat durumundaki zayıf olma detayını aktarmaması sebebiyle Sünbül Efendi'yi eleştirmektedir. Cenaze de cehrî zikir konusunda Sünbül Efendi, telkin hadislerini delil getirerek câiz olduğunu ifade etmiştir. el-Halebî ise cehrî zikri sûfîlerin ortaya attığı bid'ât olduğuna vurgu yapmış ve eserinde detaylı olarak durmuştur. Görüşünü desteklediği fıkıh eserlerinden hareketle mekruh ve gayri müslimlerin fiillerine benzemesi sebebiyle haram hükmünü vermiştir. Ancak hafî zikir şeklinde yapılabileceğini cevaz vermiştir. Sûfîlerin *bid'at-ı hasene* olarak hüküm verdikleri bayram günü tekbir ve telbiyesine benzetmelerinin cehrî zikrin mekruh veya haram hükmünü değiştirmeyeceğini vurgulamıştır. Sünbül Efendi son olarak İbn Mes'ûd'un mescidde zikredenleri bid'at yaptıkları iddiasıyla mescitten çıkarttığı hadisin kastedilen gibi olmadığını ve İbn Mes'ûd'a verdiği hüküm sebebiyle iftira atıldığını söylemiştir. İbn Mes'ûd'un rivayetinin de fıkıhçıların kullandığı gibi olmaması, konu hakkında kavî-i sahabinin bulunmaması ve sahabenin bu konuda icmâlarının olmaması sebebiyle cehrî zikrin haram olmadığına, aksine caiz olduğu sonucuna varmıştır. el-Halebî ise "*Allah'ın mescitlerinde O'nun ismini anılmasını engelleyenlerden ve onların tahribine çalışanlardan daha zalim kim olabilir?*" (el-Bakara 2/114) ayeti gereğince hadisi açıklamıştır. Bu bağlamda el-Halebî'ye göre Abdullah b. Mes'ûd, Allah'ı zikretmenin mekruh olmayıp cehrî zikre mekruh hükmünü vermesi sebebiyle bid'at demiştir.

Sünbül Efendi, *Risâle-i tahkikiyye* adlı eserinde ayet, hadis ve fıkıh eserlerinden deliller getirerek raks/devran ve cehrî zikrin caiz olduğu fetvasını vermiştir. İbrahim el-Halebî *er-Rahs ve'l-vaks*'ında ise bu kavramların mekruh veya haram olduğu hükmünü vermiştir. Bu eserler incelendiği zaman lehte ve aleyhte deliller detaylı olarak kullanılmıştır. Bazen bu kullanım tarzı aynı delilin Zümer 39/75 ayeti gibi iki tarafın farklı yorumlanmasına sebebiyet verdiği iki çalışmada görülmektedir. Çalışmamızın neticesi olarak iki eserdeki konu takibi benzer, kaynakların ise benzer değildir. Sünbül Efendi, el-Halebî'ye göre delilleri daha detaylı bir şekilde incelemiştir. Ayrıca *Risâle-i tahkikiyye*'nin Halebî'nin eserine göre muhteva bakımından daha geniş olduğu ve delilleri daha detaylı zikrettiği tespit edilmiştir. Halebî, Sünbül Efendi'yi raks/devranı bir mesele ve cehrî zikri ise dört delil çerçevesinde eleştirmektedir. el-Halebî, Sünbül Efendi'nin kullandığı delilleri ve kaynakları birincil kaynağından incelemiş, Sühreverdî'nin *Avârif* inde olduğu gibi itiraz getirdiği noktalar üzerine açıklama getirmiştir. Halebî'nin *er-Rahs ve'l-vaks* çalışması incelendiğinde "*Sûfîlerin devranı rakstır. Raks ise icmâen haramdır*" görüşüne sahip olarak kaleme almıştır. Sünbül Efendi'nin ise eserinde kullandığı naklî deliller ve usul kaideleriyle kendisini desteklemiştir. el-Halebî ise sadece fıkıh eserlerine başvurmuşur bundan dolayı bizlere reddiyesinin nitelik olarak tam karşılamadığını gösterdiği kanaatindeyiz.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynakça/References

- Annâkî, Ebu'l-Hasan b. el-Kenânî. *Tenzihü's-şerîati'l-merfûa 'ani'l-ahbârî's-şeniâti'l-mevzûa*. thk. Abdülvehhab Abdüllatif - Abdullah Muhammed es-Siddîk. 2 Cilt. Kahire: Mektebetü'l-Kahire, ts.
- Ayvansarayî, Hüseyin Efendi vd. *Hadikatü'l-cevâmî'*. İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1281/1865.
- Bardakçı, Mehmet Necmettin. "Osmanlı Devletinin Kuruluş Sürecinde Tasavvuf ve Tarikatlar". *Arayışlar İnsan Bilimleri Araştırmaları* 1/2 (1999), 1-16.
- Beşir Efendi, E. *Semâ ve devran risâlesi*. Süleymaniye Ktp.: Esad Efendi, 1352.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Ali. *es-Sünenü'l-kübrâ*. thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî. Kahire: Merkezu Heçr li'l-Buhûs ve'd-Dirâseti'l-Arabiyye ve'l-İslâmiyye, 1432/2011.
- Beyzâvî, Nâsirüddin Ebû Saîd Abdullah b. Ömer b. Muhammed. *Envârü't-tenzil ve esrârü't-te'vil el-ma'rûf bi'tefsîri'l-Beyzâvî*. 8 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, ts.
- Bozbuğa, Yunus. *Bir Fetvâ Tercih ve Tahrîc Örneği Olarak Sünbül Sinan Efendi'nin Risâle-i Tahkikiyye'si*. Yalova: Yalova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Bozkurt, Nebi. "Oyun". *Türkiye Diyanet İslâm Ansiklopedisi*. 34/15-16. Ankara: TDV Yayınları, 2007.
- Buhârî, Alâüddin Abdulaziz b. Ahmed b. Muhammed b. Abdulazîz. *Keşfü'l-esrâr an usûli'l-Fahrü'l-İslâm el-Pezdevî*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1417/1997.
- Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâil. *el-Câmi'u's-Sahih/Sahih-i Buhârî*. 8 Cilt. Dimeşk: Dâru'bn-i Kesir, 1423/2002.
- Bursalı, Mehmed Tahir. *Osmanlı Müellifleri*. İstanbul: Matbaa'-i Âmire, 1333/1914.
- Cebecioğlu, Ethem. *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*. Ankara: Rehber Yayınları, 1997.
- Cemâlî, Alaaddin Ali b. Ahmed b. Muhammed el-Çelebi. *Risâle fi'r-raks ve'd-devrân*. Trabzon: Trabzon İl Halk Kütüphanesi, 000359-05/36a-42b.
- Cessâs, Ahmed b. Ali er-Râzî. *el-Fusûl fi'l-usûl*. thk. Uceyl Câsim en-Neşimî. Kuveyt: Vezâretü'l-Evkâf ve's-Şuûni'l-İslâmiyye/İstanbul: İrşad Kitabevi, 1414/1994.
- Ceyhan, Semih. "Semâ". *Türkiye Diyanet İslâm Ansiklopedisi*. 36/455-457. Ankara: TDV Yayınları, 2009.
- Çatak, Adem –Vural, Ahmet. "Akşemseddin'in Risâle-i Zikrullah Adlı Eserinin Tercümesi ve Tahlili". *Akademik İslam Araştırmaları Dergisi* 7 (Aralık 2019), 13-48.
- Çelebî, Kâtip. *Keşfü'z-zünûn an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*. 10 Cilt. Dersaadet: Âlem Matbaası, 1310/1892/ Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, ts.
- Darîmî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahmân b. el-Fazl b. Behrâm. *Sünen-i Darîmî*. thk. Hüseyin Selim Esed er-Riyâdî. 3 Cilt Riyad: Dâru'l-Mugnî, 1421/2000.
- Debûsî, Ubeydullah b. Ömer b. İsa. *Takvîmu'l-edille fi usûli'l-fikh*. thk. Abdülcelil el-Ata. Dımaşk: Dârü'n-Nu'man li'l-Ulûm, 1426/2005.

- Demîrî, Ebu'l-Bekâ Muhammed b. Musa b. İsa. *en-Necmü'l-vehhâc fî-şerhi'l-Minhâc*. 10 Cilt. b.y.: Dâru'l-Minhâc, 1425/2004.
- Dindar, Bilal. "Bedreddin Simâvî". *Türkiye Diyanet İslâm Ansiklopedisi*. 5/331-334. Ankara: TDV Yayınları, 1992.
- Ebû Dâvud, Süleyman b. Eş'as b. İshak el-Ezdi es-Sicistânî. *Sünen-i Ebû Dâvud*. thk. Şuayb el-Arnâvut – Muhammed Kâmil Karabileli. 7 Cilt. Dimeşk: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 1430/2009.
- Emecen, Feridun – Ak, Çoskun. "Süleyman I". *Türkiye Diyanet İslâm Ansiklopedisi*. 38/62-78. Ankara: TDV Yayınları, 2010.
- Eraydın, Selçuk. *Tasavvuf ve Tarikatlar*. İstanbul: İFAV Yayınları 1994.
- Erdebîlî, Yusuf b. İbrahim. *el-Envâr li-'amâli'l-ibrâr*. thk. el-Fâzıl Halef Mufzî el-Mutlak. 3 Cilt. Cidde: Dâru'z-Ziya', 1427/2006.
- Gazzâlî, Ebu'l-Hamid. *İhyâu 'ulûmi'd-dîn*. 8 Cilt. Cidde: Dâru'l-Minhâc, 1432/2011.
- Halaçoğlu, Yusuf. *XVI-XVII Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı*. Ankara: b.y., 1991.
- Halebî, İbrahim. *Risâletü'r-rahş ve'l-vaks li-müstehilli'r-raks*. Süleymaniye Ktp.: M. Hafid Efendi. 453/thk. Abdulkadir el-Arnâvut - Hasan es-Semâhî es-Süveydân. Dimeşk: Dâru'l-Beşâir, 2001.
- Hanbel, Ahmed b. Müsned. thk. Şuayb el-Arnâvut – Âdil Mürşid. 50 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1417/1997.
- Harîrîzâde, Muhammed Kemaleddin b. Abdurrahman. *Tıbyânu vesâili'l-hakâik fî beyâni selâseti'î-târik*. 2 Cilt. İstanbul: Süleymaniye Ktp., İbrahim Efendi, 00431.
- Has, Şükrü Selim. "Halebî, İbrahim b. Muhammed". *Türkiye Diyanet İslâm Ansiklopedisi*. 15/231-232. Ankara: TDV Yayınları, 1997.
- Has, Şükrü Selim. *A Study of İbrahim Al-Halabi with Special Reference to the Multaqa*. Yayımlanmış Doktora Tezi. England: University of Edinburg, 1981. <http://hdl.handle.net/1842/7422>.
- Hulvî, Mahmud Cemâleddin. *Lemezât-ı Hulviye*. İstanbul: Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmud Efendi, 04536.
- Hücvirî, Ebu'l-Hasen, *Keşfu'l-mahcûb*. thk. İ's'ad Abdülhâdi Kindil. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'n-Nehdati'l-Arabiyye, 1980.
- İbn Battuta, Ebu Abdullah Şemseddin Muhammed b. Abdillâh. *İbn Battuta Seyahatnâmesi*. trc. A. Sait Aykut. 2 Cilt. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2004.
- İbnü'l-Hâc, Ebu Abdillâh b. Muhammed b. Muhammed el-Adberî. *el-Medhal ila tenmiyeti'l-'amâl bi-tahsini'n-niyyât ve tenbîhi ala ba'zi'l-bid'i ve'l-fevâidi elleti intehalet ve beyânü şen'âtihâ*. thk. Tevfik Hamdân. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, ts.
- İbn Kemal, Şemseddin Ahmed. *Tevârih-i Âl-i Osman, II. Defter*. haz. Şerafettin Turan. Ankara: TTK Yayınları, 1404/1983.
- İbn Kemal, Şemseddin Ahmed. *Risâle fî tahkiki'l-hak ve ibtilâi re'yi's-süfiyye fî'r-raks ve'd-devran*. Süleymaniye Ktp.: Düğümlü Baba, 446.
- İbn Kemal, Şemseddin Ahmed. *Fetâvâ-yı İbn Kemal*. Süleymaniye Ktp.: Darü'l-Mesnevi, 118/Esad Efendi, 696/Nuru Osmaniye, 1967.
- İbn Kemal, Şemseddin Ahmed. *Risâletü'l-Münîra*. b.y.: Matbaa-i Cemâl, 1890.
- İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ İmâmüddin İsmail b. Şihâbiddin Ömer b. Kesîr b. Dav' el-Kaysî el-Kureşî. *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*. thk. Sâmî b. Muhammed es-Sellâme. 14 Cilt. Suudi Arabistan: Dâru Taybe, 1418/1997.
- İbn Mâce, Ebu Abdullah Muhammed b. Yezid el-Kazvîni. *Sünen-i İbn Mâce*. thk. Muhammed Fûat Abdalbâki. Kahire: Dâru İhyâi't-Turasi'l-Arabî, 1395/1975.

- İbnü'l-Halebî, Ebû Abdullah Radyüüddin Muhammed b. İbrahim b. Yusuf Halebî. *Dürrü'l-habeb fî tarihi a'yani Haleb*. thk. Mahmud Muhammed el-Fahûrî - Yahya Zekeriyya Abbare. Dimaşk: Menşûratu Vizâreti's-Sekâfe, 1972.
- İbnü'l-İmâd, Ebu'l-Felah Abdülhay b. Ahmed b. Muhammed. *Şezerâtü'z-zeheb fî ahbâri men zeheb*. thk. Abdulkadir Arnavut - Mahmûd Arnavut. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 1986.
- İbnü'l-Mezîn, Ahmed Ömer b. İbrahim Ebî Abbâs el-Ensârî el-Kurtûbî. *Keşfu'l-gıma' 'an hükmi'l-vecdi ve's-semâ*. Batanta: Dâru's-Sahâbeti li't-Turâs, 1412/1992.
- İnanır, Ahmet. "Osmanlı'da Semâ, Raks ve Devran Tartışmaları Bağlamında Şeyhülislâm Zenbilli Ali Cemâlî Efendi'ye İsnat Edilen '*Risâle fi Hakkı'd-Devran ve'r-Raks*'ın Aidiyet Sorunu". *Usûl-İslam Araştırmaları 14* (Temmuz-Aralık 2010), 155-178.
- İnanır, Ahmet. "XVI. Yüzyıl Osmanlı Fakih ve Süfîlerin Semâ, Raks ve Devran Tartışmalarında Lehte ve Aleyhte Kullandıkları Hukûki Deliller ve Değerlendirilmesi". *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 17/2* (2013), 237-269.
- İsfehânî, Ebû Nuaym Ahmed b. Abdillâh b. Ahmed b. İshak b. Musa b. Mihrân. *el-Ma'rifetü's-sahabe*. thk. Âdil b. Yusuf el-Azezî. 4 Cilt. Riyad: Dâru'l-Vatan, 2. Basım, 1419/1998.
- İsfehânî, Ebu'l-Kâsım el-Hüseyn b. Muhammed el-Ma'rûf bi-Râğıb. *el-Müfredât fî garibi'l-kurân*. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1431/2010,
- İşpirli, Mehmet. "Sarigörez Nureddin Efendi". *Türkiye Diyanet İslâm Ansiklopedisi*. 36/151-152. Ankara: TDV Yayınları, 2009.
- Kâdhân, Hasan b. Mansûr Fahrüddin el-Özcendî. *el-Fetevâ-yı Alemkiriyye el-ma'rûf bi'l-fetevâ-yı Hindîyye ve bi-hâmişihâ fetevâ-yı Kâdhân*. 6 Cilt. Mısır: el-Matbaatü'l-Kübra'l-Emîriyye, 1310/1893.
- Kur'ân-ı Kerim Meâlî*, haz. Hayrettin Karaman vd. İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2017.
- Kalaycı, Mehmet. "Kadıızâdeliler-Halvetîler Geriliminin Odağında Bir İsim: Sünbül Sinan el-Amâsî ve er-Risâletü't-Tahkikiyye Adlı Eseri", *Uluslararası Amasya Âlimleri Sempozyumu I* (21-23 Nisan 2017), 601-611.
- Kâşânî, Abdurrezzâk. *Tasavvuf Sözlüğü*. çev. Ekrem Demirli. İstanbul: İz Yayınları, 2004.
- Kayaoğlu, İsmet. "Raks ve Devran Etrafında Tartışmalar". *III. Uluslararası Mevlana Kongresi* (5-6 Mayıs 2003), 291-302.
- Kazım, Hasan. "Terâcim: Gülizâr Hakikatte Bülbül Pîr-i Tarikât-i Hazret Sünbül". *Ceride-i Süfiyye* 4/111 (1333/1914), 173-74.
- Kazvîni, Ebu'l-Kâsım Abdülkerim b. Muhammed b. Abdilkerim er-Râfi'î. *el-Muharer fî fikhi'l-İmâmi's-Şâfiî*, thk. Ebû Yakûb Neş'et b. Kemal el-Mısırî. Kahire: Dâru's-Selâm, 1434/2013.
- Kazvîni, Necmüddin Abdülğaffâr b. Abdülkerim b. Abdilgaffâr. *el-Lübâb*. Süleymaniye Ktp.: Mikrofilm, 05535.
- Kazvîni, Necmüddin Abdülğaffâr b. Abdülkerim b. Abdilgaffâr. *el-Ucâb fî şerhi'l-lübâb*. Süleymaniye Ktp.: Carullah, 00697.
- Kelâbâzî, Ebû Bekr. *et-Ta'arruf li-mezhebi ehli't-tasavvuf*. thk. Abdülhalim Mahmud - Taha Abdülbâki Surûr. Kahire: Neşrüt-Türâsi's-Sûfi, 1960.
- Kuşeyrî, Ebu'l-Kâsım. *er-Risâletü'l-Kuşeyrî*. thk. Enes Muhammed Adnan eş-Şerafâvî. Cidde: Dârü'l-Minhâc, 1981.
- Koca, Ferhat. "Osmanlı Dönemi Fıkıh-Tasavvuf İlişkisi: Fakırlar ile Sofular Mücadelesinin Tarihi Serüveni". *Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1 (2002), 73-131.
- Koca, Ferhat. "Osmanlı Fakihlerinin Semâ, Raks ve Devran Hakkındaki Tartışmaları". *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* 5/13 (2004), 25-74.

- Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh. *el-câmi'u'l-ahkâmi'l-kur'ân ve el-mübeyyinü li-mâ tezammanehü mine's-sünneti ve âyi'l-furkân*. thk. Kâmil Muhamed el-Harrât - Gıyâs el-Hâc Ahmed. 20 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1427/2006.
- Kutluboğa, Zeynüddin Kâsım. *Şerhu muhtasari'l-Menâr el-müsamâmâ hülâsâtü'l-efkâr şerhü muhtasari'l-Menâr*. thk. Hüseyr b. Nâsiri'n-Nâsir. Beyrut: Dârü'l-Kelimi't-Tayyibe - Dârü'bn-ü Kesir, ts.
- Makdisî, Şemsüddîn Muhammed b. Muflih. *Kitâbu'l-Füru'*. thk. Abdullah b. Abdulhasen et-Türkî. 12 Cilt. Kahire: Dârü'l-Müceyyed - Müessesetü'r-Risâle, ts.
- Manzûr, Muhammed b. Mukerrem. *Lisânu'l-Arab*. Beyrut: Dâru Sâdır, ts.
- Mâverdi, Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Habîb. *el-Hâvi'l-kebîr fi fıkhı mezhebi'l-İmâm eş-Şâfiî (r.a.) ve hüve şerhu muhtasarü'l-Müzenî*. thk. Muhammed Bekir İsmâil - Abdulfettâh Ebû Sünne. 18 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1414/1994.
- Mecdî Efendi, M. *Tercüme-i Şekâyiki'n-Nümâniyye*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1979.
- Mekkî, Ebû Tâlib. *Kûtu'l-kulûb fi muâmeleti'l-mahbûb*. thk. Abdülmün'im el-Hıfînî. Kahire: Dârü'r-Reşâd, 1412/1991.
- Müslim, Ebu'l-Hüseyr el-Kureysî en-Nisâbüri b. Haccac. *Sahîh-i Müslim*. thk. Muhammed Fuâd Abdalbâkî. Kahire: Dâru İhyâi'l-Kutubi'l-Arabiyye, 1375/1956.
- Nesâî, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şuayb. *Kitâbu's-Süneni'l-Kübrâ*. thk. Hasan Abdulmen'am Şelbî. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1421/2001.
- Nesefî, Ebû'l-Berekât Hâfızüddin Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd. *el-Menâr fi Usûli'l-Fıkh*. Der Saâdet: Matbaa-i Ahmed Kâmil, 1326/1908.
- Nesefî, Ebû'l-Berekât Hâfızüddin Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd. *Medâriku't-tenzîl ve hakâiku'l-te'vil*. thk. Yusuf Ali Bidyevî. 4 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kelimi't-Tayyib, 1419/1998.
- Nesefî, Ebû'l-Berekât Hâfızüddin Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd. *Kenzu'd-dekâik*. thk. Sâid Bekdâş. 2 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, Medine-i Münevvere: Dâru's-Sirâc, 1436/2011.
- Nevevî, Ebû Zekerıyya Yahya b. Şeref Mürî. *Kitâbu'l-mecmu'şerhi'l-mühezzebi li's-Şirâzi*. thk. Muhammed Necib el-Matî'î. 20 Cilt. Riyad: Dâru Âlemi'l-Kutub, 1423/2003.
- Nevevî, Ebû Zekerıyya Yahya b. Şeref Mürî. *Sahîhu Müslim bi-şerhi'n-Nevevî*. thk. Hasan Abbas Kutub. 18 Cilt. Suudi Arabistan: Dâru Alemlî'l-Kutub, 1424/2003.
- Öğüt, Salim. "Telbiye", *Türkiye Diyanet İslâm Ansiklopedisi*. 40/396-397. Ankara: TDV Yayınları, 2011.
- Öngören, Reşat. *Osmanlılar'da Tasavvuf Anadolu'da Süfler, Devlet, Ulemâ (XVI.yy)*. İstanbul: İz Yayınları, 2000.
- Öngören, Reşat. *Tarihte Bir Aydın Tarikatı Zeyniler*. İstanbul: İnsan Yayınları, 2003.
- Öngören, Reşat. "Muslihuddin Mustafa". *Türkiye Diyanet İslâm Ansiklopedisi*. 31/269-271. Ankara: TDV Yayınları, 2006.
- Öngören, Reşat. "Osmanlılar Döneminde Semâ ve Raks Tartışmaları". *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*. 1/25 (2010), 123-32.
- Özcan, Tahsin. "Molla Arap". *Türkiye Diyanet İslâm Ansiklopedisi*. 30/240-241. Ankara: TDV Yayınları, 2005.
- Özel, Ahmet. *Hanefî Fıkh Âlimleri ve Diğer Mezheplerin Meşhurları*. İstanbul: TDV Yayınları, 2017.
- Özen, Şükrü. "16. Yüzyıl Osmanlı Hukukunun Kaynakları". *Sahn-ı Semândan Dârülfünûn'a Osmanlı'da İlim ve Fikir Dünyası (Âlimler, Müesseseler ve Fikrî Eserler) - XVI. Yüzyıl*. İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları, (2017), 21-24.

- Öztoprak, Fahrettin. *Şeyh Bedreddin ve Onun Hakkında Yazanlar: İlk Kaynaklara Göre 1412-1481*. İstanbul: Kamer Yayınları, 1994.
- Pak, Süleyman. "Osmanlı Döneminde Semâ, Raks ve Devrânın Meşruiyeti İle İlgili Lehte ve Aleyhte Delil Olarak Gösterilen Ayetlere Yapılan Yorumlar". *İslam Medeniyet Tarihi Araştırmaları I Kültür, Müesseses, Eğitim*. ed. Muhammet Okudan. 9-97 (Ankara: İlahiyât Yayınları, 1. Basım, 2020).
- Râzî, Ebû Abdillâh b. Fahrüddîn Muhammed b. Ömer. *Mefâtihu'l-gayb*. 16 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1401/1981.
- Sâmî, Şemsettin. *Kâmûsu'l-a'lâm*. İstanbul: Mihran Matbaası, 1311/1894.
- Sanânî, Ebû Bekr Abdürrezzâk b. Hemmâm. *el-Musannef*. thk. Habiburrahman el-Azamî. 11 Cilt. Beyrut: el-Mektebetü'l-İslâmî, 2. Basım, 1403/1983.
- Sargörez, Nüreddin Efendi. *el-Murtazâ*. Burdur: Burdur İl Halk Kütüphanesi, 001330/1a-123b.
- Serrâc, Ebû Nasr et-Tûsî. *el-Luma' fi't-tasavvuf*. thk. Reynold Alleyne Nicholson. Leiden: E. J. Brill, 1996.
- Sühreverdî, Şihâbuddîn Ebû Hafs Ömer. *Avârifü'l-maârif*. thk. Edîb el-Kemedânî - Muhammed Mahmud el-Mustafa. 2 Cilt. Mekke: el-Mektebetü'l-Mekkiyye, 1422/2001.
- Sünbül Sinan Efendi, Yusuf. *Risâle-i tahkikiyye*. İstanbul: Süleymaniye Ktp., Bağdatlı Vehbi, 2073/1a-28b/ Ankara: Milli Ktp., 06 Mil Yz. A 3316/57b/İstanbul: Süleymaniye Ktp., Reşid Efendi, 00385/37b-38a/ İstanbul: İBB Atatürk Ktp., OE_Yz_1130/49b.
- Sünbül Sinan Efendi, Yusuf. *Risâle fi hakkı'd-devran*. İstanbul: İBB Atatürk Ktp., Osman Ergin Yazma Kataloğu, OE_Yz_0667/65b-71b.
- Süreyya, Mehmet. *Sicill-i Osmânî*. İstanbul: Matbâa-i Âmire, 1311/1894.
- Şâfî, Muhammed b. İdris. *el-Ümm*. thk. Rıfat Fevzi Abdülmuttalib. 10 Cilt. Cidde: Dâru'l-Vefâ, 1422/2001.
- Şâşî, Nizâmüddin Ebî Ali Ahmed b. Muhammed b. İshâk. *Usûlu's-Şâşî*. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1971.
- Şemseddin, Muhammed b. Hamza. *Risâle-i zikrullah*. İstanbul: Süleymaniye Ktp., Pertev Paşa, 260/43b-48a.
- Şîrâzî, Ebû İshak. *el-Mühezzeb fi fikhü'l-İmami's-Şâfî*. thk. Muhammed ez-Zuhaylî. 6 Cilt. Dimeşk: Dâru'l-Kalem - Beyrut: ed-Dâru's-Şâmiyye, 1417/1996.
- Taberânî, Ebu'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed. *el-Mu'cemu'l-kebîr*. thk. Hamdî Abdülmecid es-Selefi. 25 Cilt. Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, ts.
- Taşköprizâde, Ebu'l-Hayr İsamüddin Ahmed Efendi, *eş-Şekâiku'n-nu'maniyye fi ulemai'd-devleti'l-Osmaniyye*. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1395/1975.
- Tebriżî, Muhammed b. Abdillâh el-Hatîb. *Mişkâtü'l-Mesâbîh*. thk. Abdülhamid el-Hindâvî. 5 Cilt. Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 1432/2011.
- Tirmîzî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ. *el-Câmiu'l-Kebîr*. thk. Beşşâr Avvâl. 6 Cilt. Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1996.
- Türcan, Talip. "Dini ve Dini Temsil Eden Kaynakları Tanımlayıcı Bir Yöntem Olarak Sahâbe İcmâ". *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 27 (2016), 56-67.
- Uludağ, Süleyman. *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Marifet Yayınları, 1991.
- Uludağ, Süleyman. "Devran". *Türkiye Diyanet İslâm Ansiklopedisi*. 9/248-249. Ankara: TDV Yayınları, 1994.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Osmanlı Tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu (TTK) Basımevi, 1988.
- Vassâf, Osmânzâde Hüseyin. *Sefîne-i evliyâ-yı ebrâr*. Süleymaniye Ktp.: Yazma Bağışlar, 2306/4 Cilt.
- Vicdânî, Sadık. *Tomâr-ı turuk-ı aliyye*. İstanbul: Evkâf-ı İslâmîyye Matbaası, 1337-41/1918-22.

- Yakub, Yusuf Sinâneddin. *Menâkıb-ı şerîf ve tarikatnâme-i pîrân ve meşâyih-i tarikat-ı aliyeye-i Halvetiyye*. İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Ktp.: Osmanlıca Kitap, K.01038/1/1a-79b.
- Yazıcı, Tahsin. “Fetih’ten Sonra İstanbul’da İlk Halvetî Şeyhleri: Çelebi Muhammed Cemâleddin, Sünbül Sinân ve Merkez Efendi”. *İstanbul Enstitüsü Dergisi 2 (1956)*, 87-113.
- Yazıcı, Tahsin. “Sünbülüye”, *İslam Ansiklopedisi*. 11/236-238. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1970.
- Yücer, Hür Mahmut. *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf 19.yy*. İstanbul: İnsan Yayınları, 2003.
- Yücer, Hür Mahmut. “Sünbül Sinan”. *Türkiye Diyanet İslâm Ansiklopedisi*. 38/135-136. Ankara: TDV Yayınları, 2010.
- Yücer, Hür Mahmut. “Sünbülüye”. *Türkiye Diyanet İslâm Ansiklopedisi*. 38/136-140. Ankara: TDV Yayınları, 2010.
- Zekeriyya, Ebu’l-Hüseyn Ahmed d. Fâris. *Mekâyîsu ’l-luga*. thk. Enes Muhammed eş-Şâmî. Kahire: Dâru’l-Hadis, 1429/2008.
- Zemahşerî, Ebu’l-Kasım Mahmud b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî. *el-Keşşâf*. thk. Halil Me’mûn Şihâ. 6 Cilt. Beyrut: Dâru’l-Ma’rife, 1430/2009.
- Zirikli, Hayreddin. *el-A’lâm kâmûsu terâcim li-eşheri’r-ricâl ve’n-nisâ mine’l-arab ve’l-müsta’rebîn ve’l-müsteşrikîn*. Beyrut: Dâru’l-İlmi’l-Melâyîn, 2002.

